JAARBOEK VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

68
1981

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van redactie

Prof. dr. H. Enno van Gelder, Zeist
Drs. G. van der Meer, 's-Gravenhage
Drs. A. T. Puister, Wassenaar
Dr. H. J. van der Wiel, Gouda
E. J. A. van Beek, Oud Ade

WILLEM III, JULI 1688 – FEBRUARI 1689: EEN VERGELIJKING VAN NUMISMATISCHE LITERATUUR.[1]

door Liesbeth Kamerbeek.

In haar artikel "Vicissitudes of a Maiden" heeft drs. G. van der Meer ons attent gemaakt op een verschijnsel waarvan men zich het bestaan tot dan toe niet duidelijk gerealiseerd had.[2] Het betreft hier het feit, dat er niet altijd overeenstemming bestaat in de wijze waarop de auteurs van de standaardwerken over penningen de voorstellingen op deze penningen interpreteren.[3] Als verklaring draagt Van der Meer aan, dat de medailleurs, bij wie de allegorische voorstelling, sinds het ontstaan van de penning als een aparte kunstvorm in de 15e eeuw, een geliefde uitbeeldingswijze geweest is, in de loop van de 17e eeuw steeds minder aan de oorspronkelijke betekenis van de symbolische figuren vasthielden. Het werd zo onvermijdelijk, dat de interpretaties van de afbeeldingen uiteen gingen lopen. Van der Meer wijdt genoemd artikel aan een interessant voorbeeld hiervan: de verschillen in de verklaring van de figuur van de Nederlandse Maagd.
Verdere bestudering op dit terrein ontbreekt echter, en het is daarom de bedoeling hier, dmv. een vergelijking van numismatische bronnen, opnieuw de aandacht te vestigen op dit fenomeen.
Om de boeken gericht te kunnen opslaan, viel de keuze op de beschrijving van een groep penningen rond een duidelijk af te grenzen historische gebeurtenis: de machtsovername van stadhouder Willem III in Engeland, tijdens de winter van het jaar 1688. Dit betekent dat hierbij alle penningen betrokken zijn, die vervaardigd zijn vanaf 1/11 juli, de dag waarop de Britse protestanten Willem III naar Engeland verzochten te komen, tot aan 3/13 februari, de datum van de troonsinstallatie van Willem III en zijn vrouw Mary Stuart door het Engelse parlement.[4] Wegens plaatsgebrek zijn enkele penningen echter niet opgenomen, zoals degene die de aankomst van James II in Frankrijk memoreren, en degene die de beginfase van de opstand in Ierland vastlegden.[5]

1. Hierbij wil ik drs. G. van der Meer hartelijk danken voor haar inspirerende leiding bij het totstandkomen van dit artikel.
2. Van der Meer, Vicissitudes, p. 410, 412.
3. Op de meervoudige interpretatiemogelijkheid wijst van der Meer voor het eerst in "Drie dichters en een schrijver als ontwerpers van penningen" in: JMP 60/61 (1973/1974).
4. De historische data zijn zowel volgens de Juliaanse als volgens de Gregoriaanse kalender weergegeven. (In de Republiek was de Gregoriaanse kalender al door de provincies Holland en Zeeland in gebruik genomen. Engeland hield daarentegen de Juliaanse tijdsindeling tot 1752).
5. De gebeurtenissen kunnen beschouwd worden als het begin van een nieuwe historische fase: de oppositie tegen Willem III als bezetter van de Britse troon.

Voor het begrip van de ontwikkelingen in deze historische maanden moet men terug gaan tot 1685, het jaar waarin de katholieke James Stuart tot koning van het Britse rijk gekroond werd.[6] De Anglicaanse "Exclusionists" hadden zich hiertegen hevig verzet, en naast deze oppositiegroep kreeg James II te maken met een groeiende weerstand onder zijn vroegere protestantse aanhang, door de maatregelen die hij nam om zijn katholieke onderdanen te begunstigen. Op de achtergrond van deze onrust speelde de ergernis van de grootgrondbezittende gentry en hoge adel over zijn pogingen hun politieke invloed aan banden te leggen. De gemoederen werden nog meer verhit, toen bekend werd dat de koningin op 10/20 juni 1688 het leven had geschonken aan een zoon. Tot dan toe was het huwelijk van James II en Mary van Modena kinderloos gebleven, en was het recht op de kroon na James' dood voorbehouden geweest aan diens protestantse dochter Mary.
De protestanten vonden nu reden om te denken dat het hof een kind uit een molenaarsgezin voor de prins van Wales door wilde laten gaan, om een katholieke troonopvolging te garanderen. De druppel die de emmer deed overlopen kwam in de vorm van de gevangenname, op 1/11 juli, van de zeven Anglicaanse bisschoppen, die weigerden de "Declaration of Indulgence" in de kerken te laten voorlezen. Hierbij werd nl. de zogenaamde "Test Act" opgeheven, de wet die katholieken en Dissenters verboden had openbare ambten te bekleden.
Nog dezelfde dag verzocht de oppositie Willem III, als echtgenoot van Mary en opperbevelhebber van de strijdkrachten van de Republiek, naar Engeland over te komen. Men wenste zijn bescherming voor het bijeenroepen van een vrij parlement, dat nieuwe politieke verhoudingen in het koninkrijk zou moeten uitwerken.
Het standpunt van Willem III was bekend. Hij had zich al enige tijd hiervoor, via de Hollandse raadpensionaris Caspar Fagel, uitgesproken tégen het opheffen van de Test Act, uit vrees voor de groeiende invloed van het katholieke element in het land van zijn schoonvader. Deze had zich nauw verbonden met Lodewijk XIV, die dmv. een inval in het Rijnland en zijn aanspraken op de troon van de Spaanse Habsburgers, zowel de Europese machtsbalans als de vrijheden van de protestanten dreigde te vernietigen. Het Britse voorstel gaf Willem III nu echter de kans Engeland van een tegenstandster in een deelneemster aan de anti-Franse coalitie binnen Europa te veranderen. Ook de Staten Generaal zagen het belang hiervan in en zegden hun medewerking aan het vormen van een invasieleger toe, dat op de kop af 15.269 cavaleristen en infanteristen zou gaan omvatten.[7]

6. Zie voor de historische achtergrond o.a. J. R. Jones, The Revolution of 1688 in England, Londen, 1972.
7. Ten Raa, Het Staatsche Leger, p. 128. Het overgrote gedeelte van het leger bestond uit Duitse troepen, die door de Republiek in dienst waren genomen. De keurvorst Frederik III van Brandenburg leverde de grootste bijdrage: 5900 man, waaronder 700 cavaleristen (zie p. 119).

De eerste poging om de Engelse kust te bereiken, gedaan op 19/29 oktober, mislukte ten gevolge van een zware storm. Maar op 1/11 november zag het volk op de kaden van Hellevoetsluis de vlaggen met het "Pour la Religion et la Liberté" ditmaal met succes naar het westen koers zetten. Vanaf de landing in het Britse Torbay vier dagen later, tot aan het historische besluit van het parlement in februari, wisselden de gebeurtenissen elkaar met grote snelheid af. In de weken volgend op de aankomst van Willem III deserteren er zoveel protestantse officieren, dat het James II onmogelijk wordt slag te leveren. Belangrijke politieke leiders, zelfs personen uit de naaste omgeving van de koning zoals zijn dochter Anne, voegen zich eveneens bij de vijandelijke troepen. James' concessies te elfder ure aan de protestanten mogen niet baten. In de nacht van 9/19 december zendt hij zijn vrouw met de kleine prins van Wales het land uit. Vierentwintig uur later tracht hij zelf Frankrijk te bereiken.
Zodra het nieuws van de vlucht tot het Londense volk doordringt, ziet het de kans schoon de opgekropte woede op "paapse" stadsgenoten te luchten: huizen, kerken en de Spaanse ambassadeurswoning moeten het ontgelden. James' ontvluchtingspoging blijkt evenwel mislukt. Teruggekeerd in Londen, weigert hij opnieuw in te gaan op het voorstel zélf de benodigde maatregelen te treffen om het parlement bijeen te roepen. Op 23 december/2 januari, vijf dagen na de intocht van Willem III in de hoofdstad, verlaat hij het land voor de tweede keer.[8] Ditmaal verspeelt hij zijn troon definitief: 24 december/3 januari besluit het Hogerhuis het bestuur van het Engelse koninkrijk voorlopig aan de Hollandse stadhouder op te dragen, en geeft het opdracht parlementsverkiezingen uit te schrijven. Uit de handen van het Convention Parliament dat hierop tot stand komt, accepteren Willem III en Mary Stuart op 13/23 februari de Britse kroon.
Misschien is het interessant om zich te realiseren dat deze gebeurtenissen het opwindende nieuws van de dag moeten hebben gevormd voor twee van de vier auteurs, wier werk hier als het belangrijkste bronnenmateriaal gefungeerd heeft. Joachim Oudaen – een gezien politiek dichter, schrijver en historicus – gaf in 1690 een beschrijving uit van de penningen die in de jaren 1680 tot en met 1689 naar aanleiding van wederwaardigheden in de Republiek gemaakt waren.[9] In het Frans gesteld, was dit als supplement gevoegd bij het handboek van de Fransman Abbé Bizot, de "Histoire Métallique de la République de Hollande", dat in 1687 was uitgekomen, en dat het eerste werk vormde dat uitsluitend Nederlandse penningen behandelde. Eveneens in 1690 liet Oudaen een Nederlandse vertaling van Bizot en zijn eigen supplement verschijnen bij

8. Volgens Jones was het bij deze tweede poging niet meer mogelijk het idee te verdedigen, dat James uit eigen wil het land verliet. Willem III handelde na elf /eenentwintig december zodanig, dat het duidelijk was dat hij James niet meer als koning accepteerde (Revolution, p. 309-310). Zie in verband hiermee nr. 19 en nr. 20 (combinatie).
9. Oudaen, Supplement à l'Histoire Metallique de la Republique de Hollande. Amsterdam, 1690.

de Amsterdamse boekverkoper Pieter Mortier, onder de titel "Medalische Historie der Republyk van Holland." Hierin wijkt hij echter menigmaal van de Franse versie af, en daarom zijn beide werken als aparte bronnen te raadplegen.[10]

De Fransman Nicolas Chevalier woonde pas enkele jaren in de Republiek, toen deze zich op de invasie in Engeland begon voor te bereiden. Deze bewonderaar van Willem III had zich in Amsterdam gevestigd als handelaar in boeken en curiosa, en verkocht eveneens penningen, die hij soms zelf ontworpen had. In 1692 publiceerde hij het boek "Histoire de Guillaume III, roy d'Angleterre . . . par Medailles, Inscriptions, Arcs de Triomphe, et autres monumens Publics". Dit bevatte een beschrijving van alle penningen, die vanaf 1654 ter ere van Willem III vervaardigd waren.

Uit de werken van beide schrijvers blijkt duidelijk dat zij zich betrokken voelden bij de Engelse onderneming. Beiden uiten hun bewondering voor de stadhouder, die, zo menen zij, zijn leven waagt voor de protestantse godsdienst in Engeland en zo de uitbreiding van de verfoeilijke katholieke macht van de Franse koning aan banden legt.[11]

Gezien hun achtergrond is dit zeer wel te begrijpen. Chevalier had als protestant een toevlucht gevonden in de Republiek, toen het intrekken van het Edict van Nantes in 1685 het hem onmogelijk maakte langer in Frankrijk te blijven. Oudaen profiteerde op zijn beurt van de sfeer van verdraagzaamheid die in de Nederlanden ten opzichte van niet-gereformeerden heerste, en welke garandeerde dat de gemeente der Rijnsburger Collegianten, die hij jarenlang leidde, met rust gelaten werd.[12]

10. In de beschrijving van de penningen is de verwijzing als volgt: "Oudaen (Fr.)" en "Oudaen (Ned.)". Deze publicaties zijn tot nu toe altijd in de numismatische literatuur en in catalogi geciteerd als "Bizot". In het boek "Joachim Oudaen, Heraut der verdraagzaamheid 1628-1690", wordt door de auteur, J. Melles, het supplement en de Nederlandse vertaling niet vermeld. Blijkbaar is het hem niet bekend geweest dat deze werken van Oudaen's hand waren. Diens naam vindt men dan ook niet op de titelpagina's, maar in het bericht van de drukker aan de lezer (Supplement p. 15, Medalische Historie p. 33). Tevens staat Oudaen's naam in de Nederlandse versie onder het "Noodwendig Voor-bericht aan den Lezer" (p. 24), en in de "Opdragt" van Pieter Mortier. Wel noemt Melles een andere numismatische studie van Oudaen: "Nederlandsch leg-geld of rekenpenningen" (p. 156-157). Deze studie is nooit uitgegeven (vgl. van Kerkwijk's "Fiches Numismatische Handschriften," welke verwijzen naar Cat. Bibliotheek v.d. Nordaa (maart 1868).
11. Oudaen, Supplement, p. 230; Oudaen, Medalische Historie, p. 343; Chevalier, Histoire, p. 69-70.
12. Voor informatie over Oudaen, zie: Melles, J., Joachim Oudaen, heraut der verdraagzaamheid; voor informatie over Chevalier, zie: Vries, J. de en Jonge, J. C. de, Nederlandsche Gedenkpenningen verklaard (. . .), p. 197-206. In 1691 liet Chevalier voor zijn penningcollectie rond Willem III – de basis voor zijn "Histoire métallique" – een kabinet maken, dat rijk met allegorische voorstellingen gedecoreerd werd. (Zie Snoep, D. P., 'Virtus post Nummos'. Nicolaas Chevalier's Chambre de Raretez en zijn bezoekers.)

Interessant is echter om te zien hoe verschillend de toon van deze auteurs in hun numismatische werk is. Oudaen laat zijn antipathie voor James II en Lodewijk XIV, z.i. handlangers van de rooms-katholieke kerk die te verafschuwen is om haar geloofsdwang, op een onmiskenbare wijze naar voren komen. Maar hij prijst Willem III slechts één keer, als de man die "zijn geheele vernuft, en alle zijne uitsteekende hoedaanigheden" voor de goede zaak heeft ingezet.[13] Zelf is hij altijd openlijk staatsgezind geweest: zo juichte hij bijvoorbeeld het Eeuwig Edict van de Staten van Holland ten zeerste toe. Tegelijkertijd erkende hij echter volmondig de grote rol die de Oranjes bij het tot stand komen van de Republiek met haar vrije leefsfeer gespeeld hadden. Chevalier's "Histoire de Guillaume" daarentegen, vormt één luidruchtige loftuiting op "nôtre Grand Prince d'Orange", "le Liberateur" en "le Heros", aan wie het boek was opgedragen als "un témoignage public du zele et du tres-profond respect" van de auteur.[14]

Het derde numismatische werk ademt een heel andere sfeer dan de contemporaine bronnen. Gerard van Loon publiceerde in de jaren 1723 tot 1731 zijn "Beschrijving der Nederlandsche Historipenningen", een vierdelig commentaar dat beschouwd kan worden als het standaardwerk over penningen uit de Republiek uit de periode 1555-1716. De onvolledigheid dat het werk van Bizot ondanks het supplement van Oudaen nog vertoonde, had hem tot het schrijven ervan geïnspireerd. Deze historisch geïnteresseerde jurist en filosoof zou, in tegensteling tot Oudaen en Chevalier, gegronde redenen gehad kunnen hebben om ontevreden te zijn met zijn domicilie. De beperkingen die de Republikeinse overheden hem wegens zijn katholieke geloof oplegden, betekenden een aanzienlijke inkrimping van zijn beroepsmogelijkheden.

Van Loon schikte zich hier echter in, en was een groot bewonderaar van de macht en rijkdom waartoe de Nederlandse opstandelingen zich in de 16de en 17de eeuw hadden opgewerkt. Penningen zag hij dan ook als een adequate vorm om de roemrijke gebeurtenissen van zijn land in vast te leggen.[15] In de "Beschryving der Nederlandsche Historipenningen" toont hij eveneens het vermogen zich onpartijdig op te stellen ten aanzien van de historische feiten, die hij voor de lezer als achtergrond bij de penningen bijeengebracht heeft.

Uiteindelijk noemen we de tweedelige compilatie van de Britse penningen tot aan 1760, getiteld "Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland to the Death of George II". Dit werk is in 1885 uitgegeven door medewerkers aan het British Museum, die hiervoor als basis een studie over de Britse penningen tot en met de regering van Willem III gebruikten. Deze werd

13. Oudaen, Supplement, p. 230; Oudaen, Medalische Historie, p. 343.
14. Chevalier, Histoire, Epitre p. 3.
15. Voor informatie over Van Loon, zie: Even, E. van, Gerard van Loon.

in 1852 door de conservator van het museum, Edward Hawkins, voltooid.[16]
Leggen we deze bronnen nu naast elkaar, dan constateren we dat, zoals enigszins te verwachten was, de verklaringen slechts dan uiteenlopen, wanneer er minder vanzelfsprekende elementen op de penning voorkomen. Geen problemen vormen dus de bustes, die altijd vergezeld gaan van een duidelijk omschrift, noch de historische voorstellingen, waarop de diverse medailleurs de taferelen realistisch hebben weergegeven. De enkele keer echter, dat zich een allegorisch element voordoet op deze afbeeldingen, wordt men al wel met verschillende interpretaties geconfronteerd. Is bijvoorbeeld de veldheer die de vrouw op nr. 10 (kz.) optilt zomaar "een held" (Chevalier) of "een soldaat" (Hawkins), of moet men in de man Willem III zelf herkennen, zoals Oudaen en Van Loon ons willen doen geloven?
Het verschil in uitleg steekt regelmatig de kop op binnen de groep van de achttien allegorische voorstellingen, die voor vergelijking in aanmerking komen.[17] In de eerste plaats moet opgemerkt worden, dat de meningsverschillen niet een gevolg bleken te zijn van de uiteenlopende benaderingen van de gebeurtenissen. Het vleiende enthousiasme van Chevalier, de stellige maar kalmere instemming van Oudaen en de neutrale stellingname van Van Loon en Hawkins, zorgden slechts voor toonnuances in het taalgebruik bij de verklaringen. Ook moet men er bij deze categorie penningen rekening mee houden, dat Oudaen, Chevalier en met name Van Loon meermalen een interpretatie achterwege laten. Betreft dit weliswaar maar een enkele keer een voorstelling in zijn geheel, de verklaring van details wordt regelmatig aan de lezer zelf overgelaten. Deze omissies zijn over het algemeen genomen willekeurig. Slechts bij Van Loon is een regelmaat te bespeuren: deze auteur wijdt geen woord aan voorwerpen die met de katholieke kerk of de Jezuïtenorde van doen hebben. Zelf katholiek, zal hij dit waarschijnlijk niet nodig geacht hebben. In de andere gevallen vertrouwde hij er evenals de andere auteurs blijkbaar op, dat zijn historische uiteenzettingen voldoende informatie gaven voor het begrip van het afgebeelde. Men mag echter ook aannemen, dat bepaalde symbolen destijds zo

16. Het werk werd toen echter niet gepubliceerd (vgl. Hawkins, Medallic Illustrations, Preface p. VI-VII). De verklaringen die in het tekstboek gegeven worden komen echter niet altijd overeen met de (kortere) uiteenzettingen in het deel waarin de penningen staan afgebeeld. In deze gevallen is apart naar de "tekst" en de "illustraties" verwezen.
Tevens is incidenteel bij de interpretaties andere literatuur gebruikt, zoals het boek van de Vries en de Jonge "Nederlandsche Gedenkpenningen verklaard (. . .)"; en Menadier's "Schaumünzen des Hauses Hohenzollern". Deze schrijvers zijn echter van secundair belang.
17. Van de in totaal 24 allegorische afbeeldingen kunnen er 4 buiten beschouwing gelaten worden. Deze vertonen óf een onbeduidende variant van een voorafgaande voorstelling, óf ze zijn hieraan identiek. Ook nr. 17 en 26 (kz.) vallen uit, aangezien zij alleen door Hawkins beschreven zijn.

vanzelfsprekend waren, dat nadere verklaring overbodig gevonden werd. Een voorbeeld hiervan is de oranjeappelboom.[18]
Niet uitsluitend voor één interpretatie vatbaar bleken dertien van de achttien allegorische voorstellingen. Het belang van de verschillen varieert echter. Zo maakt het in wezen niet uit, wanneer bijvoorbeeld de beer die de drie bijenkorven op nr. 21 (vz.) omver stoot, door Oudaen (in beide edities) als "de katholieke godsdienst", en door Hawkins als "James II" uitgelegd wordt. Het katholicisme en de Britse vorst zullen voor tijdgenoten verwisselbaar geweest zijn. Interessanter worden gevallen als die van nr. 20 (combinatie kz.), waar Van Loon de kindverslindende Saturnus als de vernietiging van de prins van Wales door de Tijd verklaart, terwijl Hawkins in hem daarentegen de personificatie van de vluchtende James ziet. Op zich zijn beide meningen denkbaar: interpretatieverschil betekent dus niet automatisch dat men het ene commentaar als het juiste kiest, en het andere daarna met "fout" of "niet aannemelijk" kan afdoen. In de eerste gevallen bleken alle voorgestelde verklaringen mogelijk. De vrouw op nr. 5 (kz.) bijvoorbeeld, de penning ter ere van Frederik III van Brandenburg, kan zowel "de keurvorst als Jupiter" voorstellen, als "Juno" of "de verpersoonlijking van Pruisen".
De medailleur zou met de vos die het nest van 'de adelaar' James II op nr. 18 (kz.) in brand steekt, evengoed de "meest verlichte Engelsen" als "de Engelsen" of "Willem III" bedoeld kunnen hebben. De vrouwen die elkaar de hand drukken en die het koninkrijk Brittannie en – beide mogelijk! – "Holland" of "de Nederlandse scheepshulp" symboliseren, kunnen dit gebaar "ter begroeting" gemaakt hebben, maar ook "ten teken van het verbond dat zij hebben gesloten".[19]
Slechts bij een kleine minderheid van de te interpreteren personen en voorwerpen lijkt de mening van één of verscheidene van de bronnen als onjuist verworpen te kunnen worden. Hiervan zijn zes voorbeelden te noemen.[20] Op de penning met het Saturnustafereel bijvoorbeeld, wordt het opschrift "INDIGNVS.REGIA.IRA" door Van Loon om grammaticale, en door Hawkins om inhoudelijke redenen verkeerd begrepen. Tevens wordt de Nederlandse Maagd op nr. 15 (vz.) alleen door Oudaen (Nederlandse versie) met deze naam aangeduid. Of Van Loon haar herkend heeft, is niet duidelijk: hij interpreteert haar als "de Verenigde Gewesten". Chevalier en Hawkins verklaren haar echter abusievelijk als de personificatie van Engeland.
Een indirecte misvatting vindt men bij een bron die verzuimd heeft de woorden "MAG CART" op de omgevallen pilaar van nr. 15 (kz.) over te nemen. De pilaar wordt hier daarom ook niet als symbool voor de onder de voet gelopen

18. Vgl. nr. 13 (vz.), 14 (vz.), 15 (kz.), 24 (kz.), 25 (kz.).
19. Vgl. nr. 16 (vz.).
20. Vgl. nr. 15 (vz. en kz.), 17, 18 (kz.), 20 (combinatie kz.) twee keer.

wetten van Engeland gezien, maar als de omvergeworpen rooms-katholieke godsdienst in Engeland uitgelegd.
Het is in deze context tenslotte van belang te wijzen op het veelvuldig voorkomen van fouten in de numismatische literatuur, die door de auteurs gemaakt zijn bij de weergave van de voorstelling en bij het uitschrijven van de hierop voorkomende teksten. Men moet ondermeer rekening houden met onzorgvuldige spelling en het ontbreken van woorden en opschriften, zoals in het bovengenoemde geval.
De bescheiden conclusie moet zijn, dat het wenselijk is om zich, bij een poging tot het interpreteren van penningen, niet slechts op één enkele bron te verlaten, maar de penning zelf en alle voorhanden zijnde literatuur te raadplegen, om een zo gevarieerd mogelijk inzicht in de afbeeldingen te kunnen verkrijgen. Hierbij zal blijken dat "de enige juiste" verklaring veelal niet bestaat, en dat men zich er rekenschap van moet geven, dat er over het algemeen genomen verscheidene plausibele interpretaties mogelijk zijn.

Penningen rond Willem III, juli 1688 – februari 1689.[21]

1. 1688; Uitnodiging aan Willem III en Mary om zich aan het hoofd van de protestanten in Engeland te plaatsen.

Vz. De bustes van Willem III en Mary, naast elkaar geplaatst, naar rechts. Daaronder: M(agnus). WILH(elmus). HENR(icus). ET MARIA D(ei). G(ratia). AUR(aniae-van Loon). PRINC(ipes). ETC. REFORMATIONIS VINDICES (Willem Hendrik de Grote en Maria, bij de gratie Gods Prins en Prinses van Oranje etc., handhavers van de Hervorming). Omschrift: ATAVUM PRO LIBERTATE FIDEQUE (voor de vrijheid en het geloof van onze voorouders).

Oudaen (Ned.) schrijft in de tekst ARAUSIONENSIUM. Op de afbeelding vermelden Oudaen (Fr. en Ned.) PRIN.; Oudaen (Fr.) doet dit eveneens in de tekst.

Kz. Een vrouw in antieke kledij met een vlam op het hoofd en een zon op de borst wordt bestraald door het oog van God. In haar rechterhand houdt zij een perkamentrol waarop staat: LITTERAE FAGELII (de brieven van Fagel). Haar linkerhand rust op een vrijheidshoed, die ligt op een opengeslagen boek met zeven zegels, geplaatst op een altaar met het opschrift: S(acro) S(ancta) FIDES (het allerheiligste Geloof). Zij vertrapt een slang die uit een tiara komt kruipen, die op de grond ligt samen met een staf, een priestermuts, een wijwaterkwast en een ciborie. Omschrift: IAM MIHI ROMA MINAX.FISTULA DULCE CANIT (het dreigende Rome fluit mij op zoete toon toe). In de af-

21. In totaal gaat het om 32 penningen (varianten, combinaties, een eenzijdig penningplaatje en een stempel inbegrepen), die naar afbeelding in drie categorieën zijn in te delen: het portret, de historische, en de allegorische voorstelling. In zijn artikel "Koning-stadhouder Willem III in de Penningkunst" wijst prof. H. E. van Gelder op de veranderingen die plaats hebben gevonden in de afbeeldingen op de penningen na 1688 (p. 44). Na dit jaar vinden we voornamelijk de combinatie van portret en historisch-allegorische voorstelling.
Daarvoor bestonden de afbeeldingen uit twee groepen combinaties: het portret samen met een algemeen embleem, en de historische voorstelling met een allegorie, die een naderverklarende functie heeft. Met het oog hierop kan de groep penningen van juli 1688 tot februari 1689 in de overgangsfase geplaatst worden: slechts 14 van de 32 penningen behoren tot de nieuwe categorie van de portret-historisch/allegorische penning. De overige vallen nog in de groep waarin historische met allegorische afbeeldingen werden gecombineerd. Bij de beschrijving is de volgorde waarin Hawkins de penningen plaatst aangehouden.

snede: REFORMATIO ANGLIAE MDCLXXXVIII (de Hervorming van Engeland 1688).

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 218-219, fig. 113,2; Oudaen (Ned.), p. 332, fig. 113,2; Chevalier, p. 59-60; van Loon III, p. 373; Hawkins I, p. 634-635, 58, Pl.67,7; Cat. KPK 1409.

De vrouw op de kz. wordt verschillend geïnterpreteerd. Oudaen (Fr. en Ned.): de Anglicaanse Kerk of Godsdienst; Van Loon: de Engelse godsdienst; Hawkins: de Godsdienst. Het boek met zeven zegels (vgl. Openbaringen 5) wordt door Oudaen (Fr.), Chevalier en Hawkins de Bijbel genoemd, door Oudaen (Ned.) en van Loon: het boek met zeven zegelen. De slang symboliseert volgens Hawkins de tweedracht, de andere voorwerpen het pausdom. Oudaen en Chevalier noemen alles de merktekens en symbolen van het pausdom. Van Loon (die Rooms-Katholiek was) geeft geen uitleg.

Zilver, 61 mm, door onbekende medailleur. Volgens het commentaar bij de illustraties van Hawkins (niet in de oorspronkelijke tekst) is de penning waarschijnlijk door Smeltzing gemaakt, maar hiervoor bestaat geen enkel bewijs.

2. 1688; Vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis naar Engeland.

Vz. Buste van Willem III, driekwart naar rechts, in harnas en met kanten bef, een mantel over de borst. Links een vrouw in antieke kledij, die met de rechterhand steunt op een schild dat naast haar staat. Met haar linkerhand houdt zij een lauwerkrans boven het hoofd van WIllem III, samen met een tweede vrouwenfiguur die rechts van de buste geplaatst is. Deze is gekleed in maliënkolder en bepluimde helm en draagt een draperie om haar heupen. Zij steunt met haar linkerhand op een schild dat versierd is met een Medusakop. Hieronder staat op een rolwerk cartouche: DAT HY OP DE GOLVEN TRIUMPHERE. 1688.

Bij Chevalier ontbreekt het jaartal 1688, zowel op de afbeelding als in de tekst. Op de illustratie bij de tekst van Hawkins ontbreekt het opschrift in de cartouche. Dit opschrift, dat er volgens Hawkins ingestempeld is, is er bij het afgebeelde exemplaar afgepolijst, aldus de tekst bij de illustraties. Omschrift: DIT 'S PRINS WILLEM D' III WIENS OORLOGHS RAET EN DAET: D'EERSTE NIET BESWYCKT MAER VEEL EER T'BOVEN GAET +

Chevalier (tekst en illustratie) vermeldt abusievelijk OORLOGS i.p.v. OORLOGHS, evenals (tekst) D'EERST i.p.v. D'EERSTE (dit laatste heeft een interpretatiefout ten gevolge: met D'EERSTE wordt volgens hem Willem III bedoeld in plaats van Willem I).

Kz. Een vloot op zee. Op de voorgrond een kade met een menigte erop die met hoeden zwaait en op toeters blaast. Hierboven vliegt een gevleugelde gestalte die op twee bazuinen blaast en beschenen wordt door stralen van de zon. Omschrift: + 'T VERTRECK VAN SYN HOOGHEYT DEN HEER PRINS VAN ORANIE UYT HELLEVOETSLUYS NA 'T KONINCKRYCK BRITTANJE. A⁰ 1688. den 11 November.

Chevalier (tekst), van Loon (tekst en illustratie) en Hawkins vermelden abusievelijk ORANJE i.p.v. ORANIE. Chevalier (tekst) schrijft eveneens BRITANJE en in de illustratie BRITTANIE i.p.v. BRITTANJE. De dagaanduiding geeft hij (tekst) in Romeinse cijfers weer. Van Loon schrijft ZYN i.p.v. Syn en Hawkins NA T i.p.v. NA 'T.
N.B. Chevalier beeldt de penning niet op de ware grootte af, maar ca. twee keer zo klein. De reden hiervoor is vermoedelijk gebrek aan ruimte op de vrij smalle pagina en men mag concluderen dat het hier om de penning zelf gaat en niet om een variant.
Lit. Chevalier, p. 71-72; van Loon III, p. 376, 1; Dirks II, 1979, 1980; Hawkins I, p. 635-636, 59, 60, P1.67, 8; Frederiks (Meesters), p. 46-47, 13; Cat. KPK 1410.

Vz.

Kz.

Afb. 2. Vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis naar Engeland.

De vrouwen aan weerskanten van de buste van Willem III worden verschillend geïnterpreteerd. Chevalier: de vrouw links is de Nederlandse Maagd, de vrouw rechts de godin Pallas; Van Loon en Hawkins: de Voorzichtigheid en de Dapperheid. Alleen Hawkins geeft een directe uitleg van het opschrift van de cartouche: Willem III had 19/29 oktober 1688 een eerste poging gewaagd om uit te zeilen, maar moest door slechte weersomstandigheden terugkeren. Het opschrift spreekt de wens uit dat de expeditie dit keer wel zal slagen. Chevalier, Van Loon en Hawkins interpreteren de vloot op de keerzijde als de vloot van Willem III bij het vertrek uit Hellevoetsluis. Volgens Van Loon en Hawkins moedigt het volk op de kade de vloot aan. Voor alle bronnen symboliseert de gevleugelde gestalte de Faam, die, zo voegt Chevalier er aan toe, aan ieder de heldendaden van Willem III gaat aankondigen.

Zilver, 84 mm; twee dunne platen door een brede rand aaneengesmeed (plaquettepenning), medailleur onbekend.

N.B. Hawkins en Pinchart schrijven deze penning aan Muller toe. Frederiks (Vervalschingen) noemt een dergelijk exemplaar echter vals, gemaakt door een zekere meester B.[22] Hij vermoedt evenwel dat het origineel vervaardigd is door Muller, hoewel hij er bij zegt dat hij nog geen origineel exemplaar is tegengekomen (Meesters, p. 47). Muller kan echter niets met deze penning te maken gehad hebben, aangezien hij in 1673 gestorven is. (Citroen, p. 222 nr. 1150). Dit was Frederiks niet bekend. Deze datum vormt echter geen beletsel voor de juistheid van de veronderstelling van P. H. van Gelder (Dirks II, 1979), dat de vz. al in 1672 door Muller gemaakt is en dat het opschrift op de cartouche later is aangebracht. Van Gelder beargumenteert deze mening echter niet, evenmin als Frederiks dit doet bij zijn toeschrijving aan meester B. De toekenning van Van Gelder aan Muller is nochtans niet waarschijnlijk, aangezien er geen combinatie van de vz. met een andere, eerdere, kz. bekend is. Wel moet toegegeven worden dat de afbeelding op de vz. een sterke verwantschap vertoont met de vz. van een penning, die in 1666 ter verering van Frederik Willem, Keurvorst van Brandenburg, gemaakt is en die gesigneerd is door Muller (Frederik, Meesters, p. 44-45, afb. 133).

Lit.: Pinchart, R.B.N. 1853, p. 58-59; Dirks II, 1979; Hawkins I, p. 636, 60; Frederiks (Meesters), p. 46-47, 13; Frederiks (Vervalschingen), p. 24, V 42; Citroen, p. 222, nr. 1150.

22: zie: G. van der Meer, De algemene familiepenningen van de Holtzhey's, in: JMP 58-59 (1971-1972), p. 113.

3. 1688; Vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis naar Engeland.

Vz. Identiek aan de vz. van de hierboven beschreven penning (onder nr. 2) met dit verschil echter dat het opschrift op de cartouche ontbreekt.

Kz. Identiek aan de kz. van de hierboven beschreven penning (onder nr. 2).

Lit.: Chevalier, p. 71-72; van Loon III, p. 376, 1; Dirks II, 1979; Hawkins I, p. 635-636, 59, tekst bij 60, Pl. 67,8; Cat. KPK 1411.
Brons, 84,5 mm, twee losse penningplaten, medailleur onbekend. Zie de uiteenzetting onder nr. 2.

4. 1688; Vertrek van Willem III uit Hellevoetsluis naar Engeland.

Vz. Een man te paard. In zijn rechterhand houdt hij een veldheersstaf; langs de rechterschouder van het paard hangt een pistoolholster waarop de letter "W" aangebracht is. Hij is gekleed in o.a. een mantel, die met een sjerp om zijn middel is dichtgebonden en draagt gespoorde rijlaarzen en een gepluimde hoed. Op de achtergrond manschappen te paard en lansknechten.

Kz. Identiek aan de kz. van de hierboven beschreven penningen (onder nr. 2 en 3).

Lit.: Van Loon III, p.376, 2; Dirks II, 1981; Hawkins I, p. 636-637, 60, Pl.67, 8 (kz.); Frederiks (Meesters), p. 46, 12, 12a, afb. 141-142 en p. 14; Frederiks (Vervalschingen), p. 23, V 39 en p. 24, V 43; Cat. KPK 1412.
Zowel Van Loon als Hawkins interpreteren de man te paard als Willem III.

Zilver, 86 mm, twee dunne platen door een brede rand aaneengesmeed (plaquettepenning), medailleur onbekend.

N.B. De vz. met de man te paard is al eens eerder door Van Loon weergegeven, echter in combinatie met een kz. door P. van Abeele, waarop een gevleugelde gestalte te zien is die op twee bazuinen blaast. Aangezien het vaststaat dat deze kz. uit 1678 stamt (Frederiks, Meesters, p. 14) – en niet uit 1672 zoals Van Loon doet voorkomen – zou het origineel van de afbeelding van de man te paard eveneens in 1678 gemaakt kunnen zijn. (Een eerdere afbeelding of verwijzing hiernaar ben ik niet tegengekomen. Chevalier kende deze plaquette niet, maar wel de kz. met de engel met de bazuinen en de vz. en kz. van de penning onder nr. 2). Frederiks (Meesters, p. 46) vermeldt evenwel dat de voorstelling teruggaat op een gravure van Romeyn de Hooghe, die de inhaling van Willem III in 1672 te Amsterdam voorstelt. Het is dus aannemelijk dat het exemplaar van 1688 een afgietsel is. Frederiks ziet dit in (hoewel hij via een andere weg tot deze conclusie komt), maar hij schrijft het origineel toch toe aan Muller. Volgens Hawkins en Pinchart is het exemplaar van 1688 eveneens door deze medailleur gemaakt. Gezien de sterfdatum van Muller in 1673, zijn deze veronderstellingen niet juist. Wie de vervalsing gemaakt heeft is Frederiks niet bekend.

Lit.: Van Loon III, p. 51, 3; Pinchart, RBN 1853, p. 59, Dirks II, 1551, Hawkins I, p. 636-637, 60; Frederiks (Meesters), p. 46, 12, 12a, afb. 141-142 en p. 14; Frederiks (Vervalschingen), p. 23, V 39 en p. 24, V 43.

5. 1688; Verbond tussen Willem III en Frederik III, Keurvorst van Brandenburg.

Vz. De buste van Frederik III, Keurvorst van Brandenburg, naar rechts geplaatst, in harnas en mantel, die met een gesp op de schouder is vastgemaakt; band over de borst. Onder het armstuk: R. FALTZ. Omschrift: FRIDER(icus). III.D(ei). G(ratia). M(archio). BRAND(enburgi).S(acri). R(omani). I(mperii). A(rchi).C(amerarius). ET. ELECT(or). (Frederik III, bij de gratie Gods Mark-

graaf van Brandenburg, Aartskamerling en Keurvorst van het Heilige Roomse Rijk.)
Van Loon heeft per abuis FREDER. i.p.v. FRIDER. vermeld.

Kz. Een vrouw in antieke kledij, het hoofd naar rechts gedraaid. In haar linkerhand houdt zij een skepter; de wijsvinger van haar rechterhand houdt zij op haar lippen. Rechts aan haar voeten zit een arend. Op de achtergrond zee met kleine schepen en een wolkenhemel. Omschrift: EXPED(itio). BRITAN-(nica).CONSIL(io). ET.ARMIS.ADIVTA. (De Britse expeditie met raad en wapens geholpen). In de afsnede: 1688. Hieronder: R.F.

Lit.: Van Loon III, p. 375; Hawkins I, p. 642, 69, Pl. 68, 8-9; Menadier, p. 61, 195; Cat. KPK 1421.

Van Loon meent dat de vrouw op de kz., die op de illustratie bij zijn tekst mannelijke trekken vertoont, de Keurvorst als Jupiter voorstelt. Hawkins gelooft dat zij Juno is. De Duitse auteur Menadier daarentegen ziet haar als Borussia, de verpersoonlijking van Pruisen. De vinger op de lippen symboliseert, zowel volgens Van Loon als volgens Hawkins en Menadier het stilzwijgen noodzakelijk rond de expeditie. Volgens Hawkins is de vogel de arend van Jupiter, volgens Menadier die van Pruisen. Van Loon geeft geen uitleg.

Brons, 51,5 mm, door Raimund Faltz.

Hawkins beschrijft twee varianten van de voorzijde, één van een andere medailleur, beide gecombineerd met de keerzijde van de hierbovengenoemde penning (p. 642-643, nr. 68 en 69). Nr. 68, vz.: variant: leeuwenkop op de arm, geen gesp aan de mantel. Nr. 70, vz.: variant: buste zonder harnas of mantel. Een lauwerkrans op het hoofd. Omschrift: FRIDERICVS.D(ei).G(ratia). REX.BORVSSIAE. (Frederik, bij de gratie Gods koning van Pruisen). Onderaan de signatuur: F. MARL.

Lit.: Hawkins I, p. 642-643, 68, 70, Pl. 68, 8-10. Nr. 68: zilver, 51,5 mm, door Raimund Faltz. Nr. 70: goud, 51,5 mm, kz. door Raimund Faltz, vz. door Friedrich Marl.

6. 1688; Vlucht van de koningin van Engeland met de prins van Wales.

Vz. Een man in priestergewaad en met een jezuïetenmuts op houdt een in doeken gewikkeld kind in beide armen, terwijl hij op een kreeft rijdt. Het kind heeft een molentje op het hoofd. Tegen een achtergrond van zee en wolkenhemel een groot schip waarop de Franse vlag gehesen is. Een loopplank leidt van de wal waarop de man en de kreeft zich bevinden, naar het schip toe. Omschrift: ALLONS MON PRINCE NOUS SOMMES EN BON CHEMIN. (Laten we gaan, mijn Prins, we zijn op de goede weg.) In de afsnede: IAC-(ques). FRANC(ois). EDUARD.SUPPOSEE. 20 JUIN 1688 (James Francis Edward, ondergeschoven 20 juni 1688).
Van Loon heeft SUPPOSEE in SUPPOSE verbeterd en vermeldt abusievelijk 26 juni 1688 i.p.v. 20 juni 1688.

Kz. Op een wapenschild ziet men een molen. Boven het schild i.p.v. een kroon een jezuïetenmuts, waaruit een rozenkrans komt die het schild omgeeft. Aan de krans hangt een kreeft i.p.v. het ordeteken. Tussen de snoeren van de rozenkrans staat: HONY.SOIT.QUI.BON.Y.PENSE (Schande over hem, die er goed van denkt). Omschrift: LES ARMES ET L'ORDRE DU PRETENDU PRINCE DE GALLES (Het wapen en de orde van de voorgewende prins van Wales).

Lit.: Van Loon III, p. 392, 1; Hawkins I, p. 643-644, 71, Pl. 68, 11; Cat. KPK 1422.

Zowel Van Loon als Hawkins menen dat met de man in priestergewaad de jezuïet vader Petre bedoeld is, en met het kind dat hij vasthoudt de jonge prins van Wales. Met de kreeft op vz. en kz. wordt naar de Jezuïetenorde verwezen,

aldus Hawkins. De stichter van de orde had zijn Bijbel in zee laten vallen, maar kreeg deze de volgende morgen van een kreeft terug. Van Loon geeft hiervan geen uitleg, evenmin van de muts en de rozenkrans. Volgens Hawkins verwijzen deze voorwerpen eveneens naar de jezuïetenraadgevers van James II. De molen op het schild en op het hoofd van het kind duiden volgens hem op diegenen die geloofden dat de prins van Wales een ondergeschoven kind was, in werkelijkheid de zoon van een molenaar. Van Loon noemt dit eveneens m.b.t. de molen op het schild. Het molentje op het hoofd van het kind betrekt hij niet bij deze uitleg en vermeldt hij slechts.

Brons, 31,5 mm, door Christian Wermuth.

Hawkins noemt deze en de volgende penning een satire op de geboorte van de Prins van Wales.

7. 1688; Vlucht van (de koningin van Engeland met) de prins van Wales. Deze penning is een variant van de hierboven beschreven penning onder nr. 6.

Vz. Identiek aan de vz. van de penning onder nr. 6.

Kz. De enige verschillen met de kz. van de penning onder nr. 6 vormen de voet van de molen op het schild en de tekst tussen de snoeren van de rozenkrans, die luidt: HONY.SOIT.QUI.NON.Y.PENSE. (Schande over hem, die er niet over denkt.)

Lit.: Hawkins I, p. 644, 72, Pl. 68, 12; Cat. KPK 1423.

Zilver, 32 mm, door Christian Wermuth.

8. 1688; Willem III landt te Torbay.

Vz. Buste van Willem III, naar rechts geplaatst, in harnas en mantel. De mantel is met een gesp op de schouder vastgemaakt. Een lauwerkrans op het hoofd. Onder het armstuk: I.L.

Kz. Op een rots staat een man met een veldheersstaf in de rechterhand, op de borst een ster, die de ontscheping van manschappen te paard regelt. De manschappen komen uit een schip dat onder de rots gelegen is. Op de achtergrond zijn nog meer schepen te zien. Op de rots staat een hut waarvan een vlag wappert. Hierop staat: FOR THES RELIGI AND LIBERTY (Voor deze godsdienst en vrijheid). Achter de man en de hut een grote hoeveelheid soldaten

met een vlag. Omschrift: GUIL(ielmus). NAS(savius). IN.TORBAY.BRIT (anniae-Van Loon/annia-Hawkins) (Willem van Nassau in het Britse Torbay/in Torbay, Groot Brittannië). Van Loon vermeldt abusievelijk in zijn tekst en op de illustratie FOR THE RELIGI AND LIBERTY.

Lit.: Van Loon III, p. 378, 2; Hawkins I, p. 637, 61, Pl. 68, 1; Dirks II, 1983; Cat. KPK 1413.

Volgens Van Loon en Hawkins is de man met de staf Willem III, en zijn de soldaten zijn eigen manschappen die hij uit de Republiek heeft meegebracht. De vlag op de hut is een verwijzing naar de vlag op het schip waarop Willem III de overtocht maakte, aldus Hawkins. Hierop stond nl. geschreven: "De Protestantse Religie en de Vrijheden van Engeland." Van Loon zegt niets over de vlag.

Zilver, 48 mm, door Jan Luder.

Van Loon en Hawkins beschrijven een variant van de vz., gecombineerd met de kz. van de hierboven genoemde penning. Hawkins:

Vz. Buste van Willem III in harnas met leeuwenkop en banden op de schouder, mantel over de borst. Een lauwerkrans op het hoofd. Hieronder: F.D.W: N.C.A.P.; F.D.W. is de signatuur van F. D. Winter. Hawkins veronderstelt dat de letters N.C.A.P. staan voor N(eale) C(ustos) A(rtifex) P(rimus) (Neale muntmeester). Omschrift: INVICTISSIMVS GVILLELMVS MAG(nus) (De geheel onoverwinnelijke Willem de Grote.)
De beschrijving van de variant door Hawkins komt overeen met de afbeelding die van Loon hiervan laat zien, met dit verschil dat de buste bij van Loon geen leeuwenkop op de schouder draagt. Evenmin luidt hier het onderschrift F.D.W.: N.C.A.P. maar F.D.W.N.C.A.F.

Lit.: Van Loon III, p. 378, 2; Hawkins I, p. 637, 62.

Geen exemplaar bekend, 48 mm, vz. door F. D. Winter, kz. door Jan Luder.

N.B. Zowel voor- als keerzijde van de variant zijn waarschijnlijk copieën, gemaakt door Thomas Neale (vgl. Hawkins II, p. 3, 157 en p. 12, 135). Thomas Neale kreeg van Charles II in 1678 het recht het ambt van muntmeester voor het leven te bekleden, zodra er een vacature vrijkwam. In 1686 volgde bij Henry Slingsby op (Craig, p. 179).

9. 1688; Willem III landt te Torbay.

Vz. Een man in Romeinse kledij, een mantel om en een helm op het hoofd, houdt in zijn rechterhand een wapenschild omhoog waarop de Union Jack staat afgebeeld. Met zijn rechtervoet vertrapt hij het wapenschild van Frankrijk. Met zijn linkerhand houdt hij een veldheersstaf op de rug. Op de achtergrond schepen die voor een kust liggen. Sloepen brengen manschappen aan land, waar soldaten te voet en te paard oprukken.

Omschrift: HANC EXTOLLIT,ILLAM DEIICIT (dit verheft hij, dat werpt hij neer), gevolgd door een ornament. In de afsnede: AETERNAE MEM(oriae):EXPED(itionis):PRINC(ipis):AUR(aniae-Van Loon/iacae-Oudaen (Ned.):BATAV(is):ADIUVANT(ibus):AD LIBER(tatem-Oudaen(Fr.) en Chevalier/ationem-Oudaen(Ned.)/andam-Van Loon): ANG(liae-Oudaen (Fr. en Ned.) en Chevalier/liam-Van Loon). CLASSIS SOLVIT XI. APPULIT XV NOV(embris) 1688. (Ter eeuwige gedachtenis aan de expeditie van de Prins van Oranje, met hulp van de Hollanders, ter bevrijding van Engeland). De vloot ging onder zeil op de elfde, landde op de vijftiende november 1688. Oudaen(Fr.) en Chevalier schrijven ARAUSIENSIS. Hawkins noemt het schild met de Union Jack abusievelijk "het schild van Engeland".

Kz. Een leeuw die met zijn linkervoorpoot een vrijheidshoed, een lauriertak en een roos op een wereldbol vasthoudt. Met opengesperde bek wendt hij zich om naar een zon die als teken een fleur-de-lis draagt en omgeven is door kleine wolken. Het zwaard in zijn rechtervoorpoot heft hij omhoog. Op de achtergrond schepen op zee, links van de wereldbol een kustlijn. Omschrift: MINATUR SOLI, SED FAVET ORBI (Hij bedreigt de zon, maar beschermt de aarde). In de afsnede: LEO BELGICUS (De Nederlandse leeuw).

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 230-232, fig. 115; Oudaen (Ned.), p. 343-344, fig. 115; Chevalier, p. 72-73; van Loon III, p. 378, 1; Hawkins I, p. 638-639, 63, Pl. 68, 2; Cat. KPK 1414.

Alle bronnen interpreteren de man in Romeinse kledij, de vloot en de soldaten als Willem III en de krijgsmacht waarmee hij James II komt verdrijven. Verschillende specificaties worden gegeven: Oudaen (Fr.): troepen van de Staten Generaal aan de prins toegewezen en de schepen door de Staten Generaal aan hem geleend; Oudaen (Ned.): de scheepsvloot der Verenigde Nederlanden; Chevalier: vloot en troepen toegekend aan Willem III door de Staten Generaal. Van Loon zegt slechts "zyne meedegebragte manschap", en Hawkins "zijn leger". Hierbij valt op dat alleen de tijdgenoten naar de preciese gang van zaken verwijzen en zo een juist beeld geven van de machtsverhouding tussen Willem III en de Staten Generaal in de Republiek.

Onder verwijzing naar de twee schilden wordt het doel van de expeditie aldus omschreven: Oudaen (Fr. en Ned.): herstel van de wetten en vrijheden in Engeland en de vernedering van Frankrijk, dat samen met James II voor geheel Europa "si funeste" (Oudaen Fr.) kan worden, nl. door geheel Europa "op te slokken, en in slavernije te brengen" (Oudaen Ned.). Chevalier: de glorie van Engeland weer opheffen en het trotse Frankrijk, dat al zijn buren tot onderdanen wil maken, verlagen. Hawkins geeft het oogmerk van Willem III eerst correct weer: met de expeditie hoopt deze de invloed van Frankrijk teniet te doen en de protestanten te bewegen zich achter hem te scharen. Daarna geeft Hawkins echter een 'Engelse' uitleg, nl. dat Willem III op deze manier Engeland en Frankrijk respectievelijk zou willen verheffen en vernederen.

In de zon op de keerzijde wordt door alle bronnen de Franse koning gezien. De uitleg varieert: Oudaen (Fr. en Ned.): Holland wenst de rust en vrijheid van de wereld te herstellen, die Frankrijk, volgens Oudaen (Fr.), haar had willen ontnemen en die dit land, aldus Oudaen (Ned.), al lange tijd verstoorde. Chevalier: de Staten Generaal willen door Willem III te steunen de onrechtvaardige en ambitieuze plannen van Frankrijk ondermijnen, en de rust en de vrijheid, die Frankrijk in de boeien wilde slaan, aan Europa geven. Van Loon: de Nederlandse leeuw beschermt de wereld met de hoed van de vrijheid tegen de hitte van de Franse zon. Hawkins: de leeuw beschermt de vrijheden van Europa.

Van Loon ziet abusievelijk in de lauriertak en de roos – die op de illustratie bij de tekst wel duidelijk te onderscheiden zijn – een oranjekrans.

N.B. In verband met de historische gegevens kunnen we aannemen dat de roos Engeland symboliseert en de lauriertak de overwinning van Willem III.

Zilver, 58,5 mm, door Jan Smeltzing.

10. 1688; Willem III landt te Torbay.

Vz. Buste van Willem III, naar rechts geplaatst; in harnas met een kanten bef en sjerp over de borst. Op het armstuk: 1688. Daaronder: G.B.F. (George Bower Fecit). Omschrift: GVILIELMVS.III.D(ei).G(ratia).PRIN(ceps). AVR(asiensis-Oudaen(Fr.)/iacae-Oudaen (Ned.)/antiae-Chevalier/aniae-Van Loon). HOL(landiae).ET.WES(tfrisiae).GVBERNATOR (Willem III, bij de gratie Gods prins van Oranje, stadhouder van Holland en West-Friesland). Op de afbeeldingen van Oudaen (Fr. en Ned.) komen de letters :G B.F niet voor.

Kz. Een man te paard, een veldheersstaf in de rechterhand opheffend, overziet het opstellen van een leger langs een oever. Bij hem enkele soldaten te voet en te paard met een vaandel. Op de achtergrond een vloot. Op de voorgrond tracht een veldheer een in onmacht neergezegen vrouwenfiguur in antieke kledij op te tillen. In haar linkerhand houdt de vrouw een zwaard. Aan haar voeten ligt een weegschaal. Bij haar hoofd staat een vat (?). Omschrift: TERRAS.ASTRAEA.REUISIT (De gerechtigheid bezoekt de aarde opnieuw). Zowel Oudaen (Fr. en Ned.) als Chevalier en Van Loon vermelden REVISIT.
Kantschrift:
+ + NON + RAPIT + IMPERIUM + UIS + TUA + SED + RECIPIT + + (Uw macht verovert het rijk niet, maar ontvangt het.) Oudaen (Fr.) en Chevalier (tekst) vermelden abusievelijk NON RAPIT IMPERIUM IS SED TUA RECIPIT; Oudaen (Ned., afbeelding), Chevalier en Van Loon: NON RAPIT IMPERIUM IS TUA RECIDIT. Hawkins (tekst bij illustraties): (. . .) VIS TUA RECIPIT. (Oudaen (Fr.) en Chevalier: deze rooft het rijk niet, maar ontvangt het uwe; Van Loon: deze herwint uw rijken, maar rooft het gebied niet; Hawkins: uw macht verovert het rijk niet, maar ontvangt het).

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 234-235, fig. 115; Oudaen (Ned.), p. 346; Chevalier, p. 75-76; Van Loon III, p. 378, 3; Dirks II, 1984; Hawkins I, p. 639, 64, Pl. 68, 3; Cat. KPK 1415; Cat. stempels 's Rijks Munt 1917, nr. 23.

De man te paard met de veldheersstaf wordt door Oudaen (Fr. en Ned.), Chevalier en Hawkins geïnterpreteerd als Willem III, die het bevel voert over zijn manschappen. Van Loon noemt de man niet. Alle bronnen noemen de vloot die van Willem III en menen dat de vrouw op de voorgrond de Gerechtigheid (= Astraea) voorstelt. Chevalier en Hawkins voegen hier aan toe dat de Gerechtigheid in Engeland bedoeld wordt, terwijl Oudaen (Ned.) haar als de verpersoonlijking van Engeland zelf ziet. De man die de vrouw tracht op te tillen wordt door Oudaen (Fr.) en Van Loon eveneens als Willem III geïnterpreteerd. Oudaen (Ned.) doet dit indirect: de man stelt volgens hem de krijgsgod Mars voor, waarmee Willem III bedoeld wordt. Chevalier: een held; Hawkins: een soldaat.
N.B. In de Griekse mythologie is Astraea degene die als laatste van de goden de aarde verliet. Haar terugkeer zou de wederkomst van de zgn. Gouden Eeuw betekenen.

Zilver, 50,5 mm, door George Bower; de stempels van deze penning bevinden zich in de verzameling van 's Rijks Munt (Cat. nr. 23).

Van Loon beeldt een variant van de voorzijde af, gecombineerd met de keerzijde van de hierboven beschreven penning. Het verschil wordt gevormd door een kroon, rechts naast de buste geplaatst, en door het ontbreken van de letters G.B.F. Hawkins noemt deze variant eveneens, maar vermeldt als verschil slechts de kroon. Het komt overigens regelmatig voor dat van Loon de signatuur van de medailleur weg laat. Uit het ontbreken van de kroon op de bewaard gebleven voorzijdestempel, valt te concluderen dat Bower óf een tweede voorzijdestempel met kroon gemaakt heeft, óf dat de kroon later op de penning gegraveerd is. De variant, waarvan overigens geen exemplaar bekend is, moet ontstaan zijn ná de kroning van Willem III (11/21 april 1689), de hierboven beschreven penning vóór deze datum (vgl. Dirks II, 1984).

Lit.: Van Loon III, p. 378, 3; Dirks II, 1984*; Hawkins I, p. 639, 64.

11. 1688; Willem III landt te Torbay.
Deze penning is een variant van de hierboven beschreven penning onder nr. 10.

Vz. Identiek aan de vz. van de hierboven beschreven penning, slechts de initialen G.B.F. ontbreken.
Kz. Identiek aan de kz. van de hierboven beschreven penning.
N.B. Het kantschrift ontbreekt hier.
Lit.: Dirks II, 1985; Cat. KPK 1416.
Zilververguld, 49,5 mm, door George Bower.

12. 1688; Willem III landt te Torbay.
Vz. Identiek aan de vz. van de hierboven beschreven penning onder nr. 10. Klein gaatje boven het hoofd.

Lit.: Cat KPK. 1417.

Koper, 46 mm, eenzijdig penningplaatje, door George Bower.

13. 1688; Willem III landt te Torbay.

N.B. Deze en de hieropvolgende penning (resp. onder nr. 13 en 14) vertonen slechts kleine verschillen ten opzichte van elkaar in de voorstelling op de vz. Deze hebben echter geen invloed op de uitleg die de bronnen er aan geven. Aangezien nu Oudaen (Fr. en Ned.) en Chevalier de penning nr. 14 afbeelden en beschrijven, van Loon nr. 13 en Hawkins beide, geef ik de verschillende interpretaties samen weer bij de beschrijving van de penning onder nr. 13.

Vz. Een man en een vrouw geven elkaar de hand, over een brandend altaar heen. De man draagt Romeinse kledij en houdt met zijn rechterhand een opgeheven zwaard vast. Met zijn linkervoet trapt hij op een slang. De vrouw is in antieke kledij, draagt een met bont omzoomde mantel, en heeft drie kronen op het hoofd. Van de bovenste kroon hangt een sluier naar beneden. Rechts van haar staat een oranjeappelboompje. Aan de stam, die omwonden is met roze- en disteltakken, hangt het op verkeerde wijze getekende gecombineerde wapen van Engeland, Schotland en Ierland. Op de achtergrond een vluchtende man met een jezuïetenmuts op, die in zijn uitgestrekte armen een kind draagt, dat een molentje vasthoudt. Naast hem een gekroonde figuur. Aan de horizon een kustlijn met een kerk. Daarnaast een uit of in de zee op- of ondergaande zon. Onder de rechtervoet van de man staat: R.A. (rondeaux).F(ecit).

Omschrift: DEO VINDICE IUSTITIA COMITE. (Met God als beschermer, met de Gerechtigheid als metgezel).
Op de afbeelding bij Van Loon staat i.p.v. de gekroonde gestalte een tweede Jezuïet. De Catalogus van het KPK vermeldt m.i. abusievelijk dat deze figuur koningin Mary is. De lange pruik en de kroon wijzen er op dat James II afgebeeld is.

Kz. Ontscheping van cavalerie en infanterie uit sloepen. Op de achtergrond een versterkte haven. Aan de horizon een vloot. Omschrift: CONTRA INFANTEM PERDITIONIS. (Tegen het kind des verderfs.), In de afsnede: EXPEDITIO NAUALIS PRO LIBERTATE ANGLIAE. MDCLXXXVIII (De vlootexpeditie voor de vrijheid van Engeland. 1688).

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 232-233, fig. 115,2; Oudaen (Ned.), p. 344-345, fig. 115,2; Chevalier, p. 73-74; Van Loon III, p. 380,1; Dirks II, 1986; Hawkins I, p. 639-641, 65 en 66, Pl. 68,4; Cat. KPK 1418; Cat. stempels 's Rijks Munt 1917, nr. 24.

Alle bronnen interpreteren de man en de vrouw op de vz. als Willem III en Engeland. Oudaen (Fr. en Ned.) en Chevalier leggen de drie kronen nog apart uit als symbolen voor de drie Britse koninkrijken: Engeland, Schotland en Ierland. Oudaen (Fr. en Ned.) en Chevalier verklaren het tafereel op de vz. als de belofte die Willem III aan Engeland doet om de vrijheid en gerechtigheid te herstellen en te handhaven. Deze belofte bekrachtigt hij, door hem met de hand op het altaar uit te spreken. Hawkins geeft in meer algemene termen een uitleg met dezelfde strekking: de penning memoreert de expeditie van Willem III, die het herstel van de Engelse vrijheden ten doel had. Van Loon geeft geen speciale uitleg.

De slang krijgt interpretaties die in nuance verschillen: Oudaen (Fr. en Ned.) en Chevalier: de tegenwerking (o.a. dmv. vijandige wetgeving) geboden door vijanden van de Engelse vrijheden; Hawkins: de slang van de Tweedracht. Alleen Hawkins zegt iets over de z.i. opkomende zon. Deze geeft de hoop op een goede toekomst voor Engeland weer. Een andere mogelijkheid zou m.i. kunnen zijn dat de zon Lodewijk XIV, en de kustlijn Frankrijk, het doel van de vlucht van James II en vader Petre, symboliseert.

Zoals hierboven vermeld is, beelden alleen Van Loon en Hawkins de variant met de Jezuïet met het kind en het molentje af. Van Loon zegt hier verder niets over. Hawkins: de man met de kroon is James II, de Jezuïet zijn biechtvader en adviseur, vader Petre, die de prins van Wales draagt. Het molentje symboliseert z.i. opnieuw de heersende mening, dat de kroonprins de zoon van een molenaar was.

De vloot en de manschappen op de kz. worden door alle bronnen als die van Willem III uitgelegd. Oudaen (Ned.): de Nederlandse scheepsvloot; Van Loon: zijn vloot; Oudaen (Fr.), Chevalier en Hawkins specificeren niet. De interpretatie van het omschrift op de kz. is verschillend. Met het kind des verderfs wordt volgens Chevalier en Van Loon de prins van Wales bedoeld. Hawkins meent echter dat er op de Paus gedoeld wordt. Deze zag men als de Antichrist, die door Paulus de Zoon des Verderfs wordt genoemd. Tot deze interpretatie komt Hawkins op grond van de doeleinden van de expeditie van Willem III, nl. het tegengaan van de invloeden van het papisme in Engeland. Op grond van dit argument kan men echter m.i. eveneens de uitleg van het – immers tot een katholieke troonopvolger op te voeden – kind als de prins van Wales verdedigen. Eventueel zou er ook gedoeld kunnen zijn op de omstreden afkomst van de prins.

Goud, 49,5 mm, door R. Arondeaux. De stempels van deze penning bevinden zich in de verzameling van 's Rijks Munt (Cat. nr. 24).

14. 1688; Willem III landt te Torbay.

Vz. Identiek aan de vz. van de hierboven beschreven penning onder nr. 13, met dit verschil, dat op de achtergrond een man met een jezuïetenmuts vlucht met een ciborie in de linkerhand. Naast hem loopt een monnik die een kruis opheft. Eveneens ontbreken de letters R.A.F.

Kz. Identiek aan de kz. van de hierboven beschreven penning onder nr. 13.

Op de afbeelding bij Chevalier is het onduidelijk wat de monnik in de hoogte houdt. Dirks noemt in zijn beschrijving het kruis niet.

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 232-233, fig. 115,2; Oudaen (Ned.), p. 344-345, fig. 115,2; Chevalier, p. 73-74; Dirks II, 1987; Hawkins I, p. 639-640, 66 en 65, Pl. 68,5; Cat. KPK 1419.

Zilver, 49 mm, door R. Arondeaux.

15. 1688; Willem III landt te Torbay.

Vz. Een oranjeappelboom verdeelt het vlak in twee delen. Links onder de boom leunt een vrouw met haar linkerarm op een boek met sloten – hoogstwaarschijnlijk de Bijbel – dat rechtop op een altaar geplaatst is. Zij is in een antiek gewaad gekleed en heeft een helm met vederbos op het hoofd. In haar rechter-

hand houdt zij een speer, waarop men een vrijheidshoed ziet. Rechts onder de boom staat een pilaar. Hierop het gekroonde schild van Engeland met ornamenten aan weerszijden. Aan de pilaar hangt een geschrift, waarop staat: BRITAN'(je) ONTROERT. WET GEVELT. PRINC(e -Van Loon) D'ORANGIE ONS HERSTELT. Oudaen (Fr. en Ned.) en Chevalier schrijven echter: BRITANJE ONTROERT DE WET GEVELT DE PRINS VAN ORANJE ONS HERSTELT. Op de afbeelding (niet in de tekst) bij Chevalier leest men: BRITEN ONTROERT (. . .) i.p.v. BRITAN ONTROERT (. . .). Van Loon geeft de woorden zowel op de afbeelding van de penning als in de tekst op onjuiste wijze weer: BRITAN(je) ONTROERT MET GEWELT: PRINC(e) D'ORANGIE ONS HERSTELT.
Boven de voet van de pilaar staat: 1688. Omschrift: SOLI DEO GLORIA (Aan God alleen de eer.).

Kz. Een gekroonde leeuw, die met zijn linker achterpoot een slang vertrapt en zijn rechter achterpoot laat rusten op een rechtopstaand boek (de Bijbel), zwaait in zijn rechter voorpoot een zwaard omhoog. Aan dit zwaard hangt een krans van oranjeappeltakken. In zijn linker voorpoot houdt hij een bundel van zeven pijlen, die zijn samengebonden met een lint. Hierboven staat: BRITANNIA. Op de voorgrond ligt een pilaar, waarop een plaatje met de woorden: MAG(na) CART(a). Op de afbeeldingen bij Van Loon en De Vries en De Jonge ontbreken deze woorden en op die bij Oudaen (Fr. en Ned.) en Chevalier staat abusievelijk: MAC CART. Op de achtergrond schepen die op een kust afvaren, waarop een kerk en huizen te zien zijn. Hierboven staat: TORBAY. Omschrift: IN TVITIONEM RELIG(ionis).PROTES(tantium). (Ter verdediging van de godsdienst der protestanten.)

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 233-234, fig. 115,3; Oudaen (Ned.), p. 344-345, 3, fig. 115; Chevalier, p. 74-75; Van Loon III, p. 380,2; De Vries en De Jonge, p. 109; Hawkins I, p. 641.67, Pl. 68,6; Van der Meer, Vicissitudes of a Maiden, p. 414; Cat. KPK 1420.

De vrouw die op de bijbel leunt wordt verschillend geïnterpreteerd: Oudaen (Fr.), Chevalier en Hawkins menen dat zij Engeland voorstelt; Oudaen (Ned.): de Nederlandse Maagd; Van Loon: de Verenigde Gewesten. Alleen Hawkins geeft een nadere uitleg: Engeland, onder de bescherming van de prins van Oranje, verheugt zich in het bezit van haar godsdienst en vrijheid en schrijft deze omstandigheid aan de Goddelijke Voorzienigheid toe. Uit het feit echter dat op Nederlandse munten van die tijd (drieguldenstukken etc.) dezelfde vrouw, in gelijke houding en met dezelfde attributen, afgebeeld staat, kan men m.i. afleiden dat de vrouw op deze penning de Nederlandse Maagd voorstelt. In deze gedaante wordt zij sinds de tweede helft van de 17e eeuw een veelvoorkomende personificatie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.
Volgens alle bronnen stelt de leeuw de Nederlandse leeuw voor. Chevalier en De Vries en De Jonge geven apart een uitleg van de pijlen, resp. 'de Verenigde Provincies' en 'de Nederlandse pijlenbundel'. Hawkins legt de pijlen en het zwaard uit als de wapens van de leeuw, waarmee hij de protestantse godsdienst en de Magna Carta in Engeland beschermt. Volgens Oudaen (Ned.) vormt de leeuw met pijlenbundel en zwaard het wapen van de Zeven Verenigde Nederlanden. De slang wordt door Oudaen (Ned.) 'de arglistige Slang' en door Hawkins "de slang van de Tweedracht" genoemd. De Vries en De Jonge: het addergebroed, dat de zuivere verkondiging van Gods woord tracht te verhinderen. Oudaen (Fr.), Chevalier en Van Loon geven geen specificaties.
De omgevallen pilaar wordt door alle bronnen vermeld, behalve door Van Loon, en uitgezonderd door De Vries en De Jonge geïnterpreteerd als de onder de voet gelopen wetten van Engeland. De Vries en De Jonge, die, zoals hierboven al bleek, de woorden MAG CART weglieten, zien in de pilaar echter de Rooms Katholieke godsdienst, die in Engeland door Willem III omvergeworpen werd.
Een verwijzing naar de bijbel vindt men in de algemene verklaringen van Hawkins en De Vries en De Jonge; Hawkins: Holland verdedigt de protestantse godsdienst en de Magna Carta in Engeland; De Vries en De Jonge: de leeuw strijdt tot handhaving van Gods woord en de vernietiging van het addergebroed.
De schepen worden door alle bronnen geïnterpreteerd als de Nederlandse vloot op weg naar Torbay, behalve door Oudaen (Fr.), die ze niet noemt.

Zilver, 43,5 mm, in de tekst bij de illustraties van Hawkins (niet in de oorspronkelijke tekst) aan R. Arondeaux toegeschreven. Bij één van de twee combinaties van de kz. die hieronder genoemd worden vermeldt Hawkins echter dat de medailleur hiervan onbekend is. De tweede combinatie schrijft hij weer aan R. Arondeaux toe.

Het Koninklijk Penningkabinet bezit van de hierboven beschreven penning

tevens een exemplaar, dat gevat is in een opengewerkte zilveren fantasierand met oog en ring. (KPK Inv. Verschuer 40).

Er bestaat eveneens een andere combinatie van de keerzijde van de hierboven beschreven penning met een voorzijde, gemaakt naar aanleiding van de kroning van Willem III en Mary Stuart.

De Vries en De Jonge en Hawkins beschrijven een tweede combinatie van de keerzijde met de leeuw, die nu voorzijde wordt. Op de nieuwe keerzijde staat het volgende vers (overgenomen van de illustratie van Hawkins):
DE LEEUW NU DOOR DEN PRINS GEREDT ORANGIE HIER SYN MAGT BY SET DIE OVER ZEE IN TORBAY LAND T'EXON EERST SYN STANDAAR PLANT. EN RVKT SO VOORT NA LONDEN HEEN. HERSTELT DE CHARTERS VAN 'T GEMEEN: DE GODSDIENST TOT SYN OVDE KRAGT. TEN SPYT DES VYANDS WORD HERBRAGT 1688.
De Vries en De Jonge schrijven in de tekst: "ZYN MAGT" i.p.v. "SYN MAGT", "EN EXON" i.p.v. "T'EXON", "PLANT", i.p.v. "PLANT.", "LONDON" i.p.v. "LONDEN". "HEEN," i.p.v. "HEEN.", "PRAGT," i.p.v. "KRAGT.", "WORDT" i.p.v. "WORD", "HERBRAGT." i.p.v. "HERBRAGT", "1688." i.p.v. "1688". Op de illustratie bij de tekst staat eveneens per abuis: "E.EXON" en "PRAGT". Hawkins, die als bron De Vries en De Jonge geraadpleegd heeft, vermeldt eveneens "ZYN MAGT", "EN EXON", "PRAGT", "WORDT", "1688.", en geeft geen leestekens weer.

Lit.: De Vries en De Jonge, p. 109-111, Pl. X, 2; Dirks II, 1990; Hawkins I, p. 648-649, 2, Pl. 68,7.

Zilver, 43,5 mm, in de tekst bij de illustraties van Hawkins aan R. Arondeaux toegeschreven. Hawkins meent dat van deze penning alleen gegoten exemplaren bekend zijn. In het commentaar bij de illustraties van Hawkins wordt echter vermeld dat het British Museum een geslagen exemplaar verworven heeft.

16. 1688; Aankomst van Willem III in Engeland en de vlucht van de prins van Wales.

Vz. Een vrouw met een kroon op het hoofd en in klassieke kledij welke versierd is met rozen en distels, omvat met haar rechterhand de rechterhand van een vrouw in krijgsuitrusting, en heeft de linkerarm om haar hals geslagen. Rechts van haar staat het gekroonde Britse wapenschild. Hierachter een zuil met een vrijheidshoed erop en met leeuwenkoppen als kapiteel. De vrouw in

krijgsuitrusting draagt het schild van Willem III. Uit de hemel komen stralen en op de achtergrond ziet men de zee met een scheepsvloot. Omschrift: M(agnae-Chevalier/agna-Van Loon).BRIT(anniae-Chevalier/annia-Van Loon). EX-P(editione).NAV(ali) BAT(avorum-Van Loon). LIB(ertas-Chevalier/ erata-Van Loon).REST(at-Chevalier/ituta-Van Loon). ASSERTA. Chevalier laat BAT in zijn tekst weg, maar voegt het woord er wel bij in zijn vertaling: "de vrijheid van Groot Brittannië blijft geheel verzekerd door de scheepsexpeditie van de Hollanders." Van Loon en Hawkins: "Groot Brittannië door de scheepsexpeditie van de Hollanders verlost, hersteld en verzekerd."

Kz. Een adelaar staande op een nest waarin twee jonge vogels zitten, houdt een derde in zijn snavel. Hierboven vliegt een andere volwassen adelaar. Het nest dat op een rots gebouwd is, wordt omgeven door zee, waarop men op de achtergrond schepen ziet. Omschrift: EIICIT.INDIGNUM (Hij werpt de onwaardige eruit). Langs de rand een krans van rozen en oranjeappels. (Chevalier beeldt een krans van rozen af, noemt in de tekst echter een krans van oranjeappelen.)

Lit.: Chevalier, p. 103-104; Van Loon III, p. 392,2; Hawkins I, p. 644-645,73, Pl. 69,1; Cat. KPK 1424.

De vrouw met de kroon op het hoofd wordt door Chevalier en Hawkins geïnterpreteerd als Brittannië, door Van Loon als de drie Britse Koninkrijken. (N.B. De rozen en distels op het kleed van de vrouw symboliseren Engeland en Schotland). In de vrouw met het wapenschild van Willem III zien Chevalier

en Hawkins 'Holland' (Hawkins: "Belgium"), Van Loon een "krijgsheldin". Van Loon en Hawkins menen dat de vrouw met de kroon de andere verwelkomt. Hawkins: Holland is gekomen om de Engelse privileges te beschermen. Van Loon: de vrouw is het zinnebeeld van de Nederlandse scheepshulp. Volgens Chevalier geven de vrouwen elkaar de hand, om hiermee aan te geven dat zij een verbond gesloten hebben.
Chevalier meent ten onrechte dat de spreuk van de Britse ridderorde van de Kouseband welke op het schild van Willem III staat ("Honi soit qui mal y pense"), het devies van Engeland is en aangeeft dat de Staten Generaal, door Willem III in zijn expeditie naar Engeland bij te staan, niet wilden dat hij Engeland veroverde maar dat hij het land de vrijheid zou teruggeven. De schepen op de achtergrond vormen z.i. de vloot van Willem III.
De voorstelling op de keerzijde wordt verschillend geïnterpreteerd. Chevalier: de arend op zijn nest stelt het Britse parlement voor. Het jong in zijn bek, d.w.z. de prins van Wales, is een onecht jong dat hij uit het nest verwijdert. De echte jongen staan op het punt het onechte aan te vallen. De vloot is de vloot van Willem III, die naar de rots toekomt ter verdediging van recht en vrijheid. Van Loon: één van de drie jongen wordt als onecht jong uit het nest geworpen. De vliegende arend probeert hem vergeefs te beschermen. Natuurkenners zeggen, dat de arend dit doet met jongen die het felle licht van de zon niet kunnen verdragen. Aldus Van Loon, die geen verdere verklaring geeft. Hawkins: de adelaar is Britannie; het jong dat hij als onecht uit het nest werpt, is de prins van Wales. De twee jongen die er nog in zitten zijn Mary en Anne, de twee dochters van James.
Alleen Van Loon zegt iets over de tweede adelaar die boven het nest vliegt. Aangenomen dat deze het verworpen jong wil beschermen, kan men hem m.i. als de personificatie van Lodewijk XIV of James zien.

Zilver, 59 mm, medailleur onbekend. Hawkins vermoedt dat de penning in de Republiek gemaakt is.

Er bestaat eveneens een combinatie van de voorzijde, die nu keerzijde geworden is, met een nieuwe voorzijde. Deze is later, n.a.v. de kroning van Willem III en Mary gemaakt (Cat. KPK 1467), en vertoont de bustes van het koninklijk echtpaar.

17. 1688; Troonsafstand van James II.

Afdruk van een nog niet voltooide – gebarsten – stempel, die zich in het British Museum bevindt. De beschrijving ervan is zodoende geheel gebaseerd op Hawkins.

Vz. Een vrouw in antieke kledij zit op een steen en laat met haar linkerhand het schild van Groot Brittannië op haar knie rusten. Met haar rechterhand houdt zij een speer vast. Naast haar op de grond liggen een kruik, waaruit water vloeit, en een mercuriusstaf. Achter de kruik groeit een plant (aloë?). Links naast de vrouw staat een putto met een schrijfstift in de hand, bij een bol waarop drie omgekeerde kronen en het woord "IACOBVS" staan. Een tweede putto houdt met zijn linkerhand een deel van een gebroken roedenbundel vast; de twee andere stukken liggen naast de bol op de grond. Met zijn rechterhand wijst hij op de bol, waaronder drie scepters liggen.
Links achter de vrouw een rotsformatie. Op de achtergrond een deel van een schip. Omschrift: QVIA VNVS ABEST (aangezien één afwezig is.) In de afsnede: BRITANNIA.

Lit.: Hawkins I, p. 645.74, Pl. 69,2.

Volgens Hawkins is deze stempel bedoeld als kz. van een satirische penning, die een pendant moest vormen van een andere penning, die al in 1685 door George Bower vervaardigd was. Het omschrift op de kz. van die penning luidt: NVLLVM NVMEN ABEST (Geen godheid is afwezig.) Met de drie omgekeerde kronen op de stempel van 1688 geeft de medailleur volgens Hawkins aan, dat de godin Prudentia afwezig is. M.i. zou er dan echter 'una' gestaan hebben. Aangezien volgens contemporaine bronnen [23]. Roettiers fel katholiek en pro James II was, is het wellicht mogelijk dat het omschrift op de Engelse

23. M. H. Burn, "Memoir on the Roettiers" in: Numismatic Chronicle dl. III July 1840-January 1841, p. 158-188, p. 176 n. 17.

koning slaat: "aangezien één, i.e. James II, afwezig is." De drie omgekeerde kronen zouden dan bijvoorbeeld het gevolg van deze afwezigheid kunnen aanduiden, nl. het op zijn kop staan van de drie koninkrijken. Een alternatief is dat de kronen als 'gevallen' kronen de val van James II en het vacant zijn van het Britse koningschap symboliseren. Hawkins geeft geen verklaring van de kruik, mercuriusstaf en de plant, die geïnterpreteerd kan worden als een aloë.

Lood, 56,5 mm, door John Roettiers.

18. 1688/89; Vlucht van James II naar Frankrijk.

Vz. Buste van James II, naar links geplaatst, een mantel over de borst en een lauwerkrans op het hoofd. Hieronder een roos. Omschrift: +IACOBUS II D(ei).G(ratia). BRITANNIARUM IMPERATOR+ (Jacobus II, bij de gratie Gods heerser van Groot Brittannië).

Kz. Een boom, waarin een adelaar op zijn nest zit, wordt door een vos in brand gestoken. In het nest zit een adelaarsjong. Op de achtergrond een tweede volwassen adelaar, die met een vossenjong in zijn snavel vliegt. Aan de horizon bergen. In de afsnede: 4 IAN(uarii). 1689.S(tilo)N(ovo). Omschrift: MAGNIS INTERDUM PARVA NOCENT. (Soms schaden kleine dingen de grote), REGNO ABDICATO IN GALLIAM APPULIT. (Nadat hij afstand gedaan heeft van zijn rijk, is hij in Frankrijk aangekomen).
Van Loon, die het tafereel eerst in meer algemene bewoordingen uitlegt, spreekt over adelaarsjongen en vossenjongen. Hawkins verklaart de letters 'S.N' abusievelijk als de afkorting van 'Smeltzing van Nijmegen' (zie ook nr. 21 en 24).

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 237-238, fig. 116,1; Oudaen (Ned.) p. 348-349, fig. 116,1; Chevalier, p. 78-79; Van Loon III, p. 397; Dirks II, 2009; Hawkins I, p. 652, 7, Pl. 69,6; Cat. KPK 1441.

Chevalier en Hawkins geven commentaar op het omschrift op de vz. Chevalier: het is ironisch bedoeld. (Dit is echter z.i. onbehoorlijk, "want men moet de groten tot in hun val respecteren".) Hawkins: het is sarcastisch bedoeld nu James II gevlucht is (de vz. is nl. al in 1688 gemaakt, als vz. van een penning ter herinnering aan de geboorte van de prins van Wales, Cat. KPK 1401).
De kz. wordt verschillend geïnterpreteerd. Oudaen (Fr. en Ned.): de arend is James II, die naar eigen goeddunken vanaf zijn ongenaakbare plaats regeert. De vos vertegenwoordigt de meest verlichte Engelsen, die, door het nest in brand te steken, James II door vuur en rook willen dwingen op hun tot nu toe vernederend afgewezen verzoeken in te gaan. De brand steken ze aan met groen hout, d.w.z. het Nederlandse leger, en droge takkebossen, d.w.z. Willem III. Het onverwachte, verheugende, gevolg was, aldus Oudaen, dat James II hen van zijn aanwezigheid verloste. Oudaen verklaart de adelaar met het vossenjong in de snavel niet, evenmin als het adelaarsjong in het nest.
Chevalier: de adelaar op het nest symboliseert James II. Het nest hoog in de boom staat voor de opperste macht, waarover hij kon beschikken. De vos is het Engelse volk, dat, ondanks zijn zwakke positie t.o.v. de koning, door het nest in brand te steken hem dwingt te vluchten. Chevalier geeft evenmin een uitleg van het adelaarsjong en de adelaar met het vossenjong. Van Loon verwijst als enige bron naar de fabel van De la Fontaine, waarin de vos het arendsnest in brand steekt uit wraak voor het roven van zijn jongen. De vos staat voor Willem III, aldus Van Loon, de arend voor James II. De arendsjongen die in het nest verstikken, symboliseren de prins van Wales.
Hawkins: aangezien de betekenis van de voorstelling niet duidelijk is voor Hawkins, geeft hij de verklaringen die er z.i. doorgaans aan gegeven worden weer, evenwel zonder bronnen te vermelden. De eerste die hij noemt is de uitleg van Van Loon: Willem III dwingt James II te vluchten. De tweede is de interpretatie van Oudaen en Chevalier, uitgebreid met een verklaring van het vossenjong: dit symboliseert de "favoriete kinderen" van het Engelse volk, de Godsdienst en Vrijheid.

Omdat er voor het vossenjong geen bevredigende uitleg gevonden kan worden, wanneer men de vos als Willem III wil interpreteren, lijkt deze tweede, door Hawkins aangehaalde verklaring het meest voor de hand liggend. Het adelaarsjong zou de prins van Wales kunnen symboliseren.

Zilver, 60 mm, door Hawkins abusievelijk op grond van de letters S.N. toegeschreven aan Jan Smeltzing, maar misschien is Smeltzing inderdaad de medailleur geweest.

De vz. komt eveneens voor in combinatie met een andere kz., die gemaakt is n.a.v. de ontvangst van James II in Frankrijk (Cat. KPK 1443). Hierop staat een door de maan verduisterde zon afgebeeld.

19. 1688/89; Vlucht van James II naar Frankrijk.

Vz. Buste van James II, naar links geplaatst, het haar opgebonden in een zakje. Een mantel wordt met een gesp op de schouder bijeengehouden. Omschrift: IACOBUS II BRITAN(niae): REX FUGITIV(us). (Jacobus II van Brittannië, voortvluchtige koning).

Kz. Een pilaar wordt in drie stukken gebroken door bliksemstralen, die uit wolken te voorschijn schieten. In de wolken staat de naam van God in Hebreeuwse lettertekens. Op de achtergrond een rivier met een brug erover, die leidt naar een stad. Omschrift: NON ICTV HVMANO, SED FLATV DIVINO. (Niet door de slag van een mens, maar door de adem van God.) In de afsnede SPONTE FUGIT IACOB(us):II ANG(liae):Rex L(ondino). 20 DEC(embris):CAPTUS 23 D(ecembris).1688.ITERUM FUGIT 2 IAN(uarii): 1689.S(tilo).N(ovo). (Uit vrije wil vluchtte Jacobus II, koning van Engeland, uit Londen op 20 december; gevangen genomen op 23 december 1688; wederom ontvlucht op 2 januari 1689 Nieuwe Stijl.)
Chevalier schrijft in de tekst abusievelijk "JACOB(us)" i.p.v. "IACOB(us)", en vermeldt de data in romeinse cijfers. Eveneens ontbreekt in zijn vertaling van het opschrift het hier zeer belangrijke woord 'SPONTE'. Gezien Chevalier's historische uitleg echter, die voorafgaat aan zijn beschrijving van de penningen die de vlucht van James II tot onderwerp hebben, moet hij het eens geweest zijn met de interpretatie die tegenstanders van de koning graag aan zijn vertrek gaven, en die tevens in het woord 'SPONTE' tot uitdrukking komt, nl. dat James II niet gedwongen werd om het land te verlaten, maar tot deze stap uit

eigen vrije wil besloot (vgl. noot 8). Ook leest men bij Chevalier dat James II op deze penning een lauwerkrans op het hoofd draagt. Op zijn illustratie van de penning is deze echter niet afgebeeld. De bliksemstralen interpreteert hij als een "wind die hevig blaast".
Bij Van Loon ontbreekt de "L' van "L(ondino)" in de weergave van de tekst in de afsnede, evenals in zijn vertaling hiervan.

Lit.: Chevalier, p. 78, 81-82; Van Loon III, p. 396; Dirks II, voor 2008; Hawkins I, p. 649,3, Pl. 69,3; Cat. KPK 1439.

Alleen bij Hawkins vindt men een interpretatie van het zakje, waarin het haar van James II is opgebonden: zo belemmert het haar hem niet op zijn vlucht. Deze haardracht – en met dezelfde betekenis – komt uitsluitend voor op een aantal satirische penningen, die in drie groepen te verdelen zijn, aldus Hawkins; 1. degene die op de vlucht van James II naar Frankrijk slaan (Hawkins I, p. 649,3; p. 651,6; p. 719,142). 2. degene die betrekking hebben op de onvrede binnen de Staten Generaal, over de wijze waarop Willem III de belangen van de Republiek behartigde (Hawkins I, p. 698-699, 100 (1689); p. 701-702,105 (1690); p. 702,106 (1699). 3. de penning die de nederlaag van Willem III bij Neerwinden/Landen weergeeft (Hawkins II, p. 88-89,307 (1693)).
Geen van de bronnen geeft expliciet een verklaring van de in stukken gebroken pilaar. Alleen Van Loon verwijst met het oog hierop naar de tekst in de afsnede. Chevalier en Hawkins vinden het blijkbaar vanzelf spreken dat de pilaar óf het ineenstorten van de macht van James in Londen, de stad op de achtergrond aldus Van Loon en Hawkins, symboliseert, óf de vlucht van de koning zelf uit de hoofdstad.

Tinverguld, 49 mm; deze penning wordt door Hawkins abusievelijk op grond van de letters S.N., die hij als de afkorting van "Smeltzing van Nijmegen" verklaart, aan Smeltzing toegeschreven.

20. 1688/89; Vlucht van James II naar Frankrijk.

Vz. Buste van Lodewijk XIV, naar rechts geplaatst. Omschrift: LVDOVICVS MAGNVS + REX (Lodewijk de Grote, koning).

Kz. Een rechtopstaande gekroonde leeuw, in zijn rechterpoot een banier, waarop het Christusmonogram XP staat, in zijn linkerpoot een staf met een vrijheidshoed erop, brult tegen twee mannen die voor hem lopen. De eerste keert zich naar de leeuw om, en houdt een gebroken zwaard in zijn opgeheven rechterhand. De tweede, gekleed in een pij en met een jezuïetenmuts op het hoofd, is naar de zee op de achtergrond gekeerd en draagt een kind. Het kind houdt

een molentje vast. Niet ver uit de kust ligt een schip dat de Franse vlag voert. Onder de voeten van de twee mannen zijn slangen te zien. Omschrift: AVT. REX.AVT.NIHIL (Of koning of niets.) In de afsnede: REGIFVGIVM IAC (obi).AD.LVD(ovicum).XIV. (De koningsvlucht van Jacobus naar Lodewijk XIV).

Lit.: Van Loon III, p. 424, 4 (vz.); Dirks II, 2052 (kz.); Hawkins I, p. 650,4, Pl. 69,4.

Van Loon, Dirks en Hawkins interpreteren de voorstelling op de kz. op dezelfde wijze: de leeuw is de Nederlandse leeuw, die James II, de man met het zwaard, en diens biechtvader vader Petre, de man met de jezuïetenmuts, verjaagt. Het kind stelt de prins van Wales voor. James en vader Petre vluchten naar het Franse schip. Noch Van Loon, noch Hawkins geeft een verklaring voor de slangen, die de tweedracht symboliseren welke James II en zijn biechtvader in Engeland hebben gezaaid. Het omschrift AVT.REX.AVT.NIHIL slaat, aldus Hawkins, op het besluit dat James II op aanraden van zijn roomskatholieke adviseurs nam, nl. om geen concessies aan Willem III te doen en zich tijdelijk terug te trekken.

Brons, 39 mm, door Hawkins aan Christian Wermuth toegeschreven.

De penning bevindt zich in déze combinatie niet in het KPK. De beschrijving van de vz. is daarom gebaseerd op Hawkins. Bij het beschrijven van de kz. is echter wel een penning gebruikt. De kz. komt nl. later voor, nu als vz., gecombineerd met een andere kz., van een penning die n.a.v. de kroning van Willem III en Mary gemaakt is. Aangezien de afbeelding op de nieuwe kz. eveneens op de vlucht van James II slaat, zou ik hier als uitzondering de grens van het onderwerp van dit artikel willen overschrijden, door de beschrijving hiervan op te nemen:

Vz. Identiek aan de kz. van de hierboven beschreven penning.

Kz. Een gekroonde gestalte zit op een troon en houdt een bliksem in zijn opgeheven rechterhand. Voor hem knielen twee sober geklede mensen. Op de voorgrond loopt Saturnus, of Chronos, met zijn linkerhand een zeis meedragend, met zijn rechterhand een kind dat hij verslindt. Omschrift: INDIGNVS. REGIA.IRA (De koninklijke toorn onwaardig). In de afsnede: GVIL(ielmus): III.SVCCESSIT IACOBO (Willem III is Jacobus opgevolgd).
Van Loon vertaalt het omschrift abusievelijk met: "de goddelijke toorn onwaardig".

Lit.: Van Loon III, p. 424,4; Dirks II, 2051 (kz.); Hawkins I, p. 674-675,48, Pl. 72,8; Cat. KPK 1470.

De interpretatie van de kz. verschilt bij Van Loon en Hawkins. Van Loon: de gestalte op de troon is Jupiter, de knielende figuren James II en zijn vrouw, die gevlucht zijn en hun macht verloren hebben. Gezien het omschrift acht Jupiter het beneden zijn waardigheid hen te straffen. Saturnus, die het kind verslindt, symboliseert de ontdekking van de ware identiteit van de prins van Wales, en diens vernietiging door de Tijd.
Hawkins: de gestalte op de troon is Jupiter, die zijn vader Saturnus verbant omdat deze tegen hem heeft samengezworen. Jupiter symboliseert Willem III, Saturnus diens schoonvader James II, die zich tegen Willem III keerde, door een ondergeschoven kind als troonopvolger op het toneel te brengen. Hij wordt daarom door Willem III verdreven. De geknielde figuren stellen de prinsessen Mary en Anne voor.
Hoewel men om grammaticale redenen kan instemmen met Hawkins, die het omschrift op de vluchtende Saturnus/James betrekt (bij Van Loons interpretatie zou er "INDIGNI" hebben moeten staan), is het gezien de betekenis van het omschrift niet aannemelijk dat James op de afbeelding verjáágd wordt. Eerder zou men hier kunnen denken aan de hierboven ter sprake gekomen interpretatie van de vlucht van de Engelse koning, volgens welke James II vrijwillig naar Frankrijk is scheep gegaan, zonder hiertoe door Willem III ge-

dwongen te zijn (vgl. noot 8). Het is onwaarschijnlijk dat met de geknielde figuren Mary en Anne bedoeld zijn: de kleding duidt op mannelijke smekelingen. Misschien vertegenwoordigers van het Engelse volk?

Tin, 39 mm; in de tekst bij de illustraties van Hawkins wordt gesuggereerd dat de penning een copie is, gemaakt door F. D. Winter, naar een stempel van de hand van Christian Wermuth. De redenen voor deze veronderstelling worden echter niet genoemd. De tekst vermeldt dat de naam van F. D. Winter gevonden werd op een tweede combinatie, waarbij de afbeelding van Jupiter en Saturnus opnieuw de kz. vormt. Deze nieuwe vz. is gemaakt n.a.v. de kroning van Willem III, en vertoont diens buste. Onderaan het armstuk staat: F.W.
Vgl.: Van Loon III, p. 424,3 (zonder signatuur en abusievelijk MAG, i.p. v. ANG. in het omschrift op de illustratie); Hawkins II, p. 675,49, Pl. 72,9 (vz.) en 8 (kz.); Cat. KPK 1471.

21. 1689. Anti-katholieke maatregelen in Engeland.

Vz. Een beer met een rozenkrans om zijn nek, wordt aangevallen door bijen, die uit drie bijenkorven komen. Twee van de bijenkorven heeft de beer omver gegooid. Omschrift: POENA COMES SCELERIS: (De straf is de metgezel van de misdaad.) In de afsnede: SIC LIBERTATEM RELIGIONEMQ(ue): BRITANNI A SPOLIANTIBUS VINDICANT. MDCLXXXVIII (Zo redden de Britten vrijheid en religie uit de handen van degenen die ze hiervan willen beroven. 1688). Hieronder: S(tilo) N(ovo).
Hawkins verklaart de letters SN abusievelijk met "Smeltzing van Nijmegen".

Kz. Een liggende leeuw, gekroond, houdt de linkervoorpoot op een wereldbol, de rechterpoot op een scepter. Hieronder: I(an) S(meltzing) Omschrift: NEMO ME IMPUNE LACESSET. (Niemand zal mij straffeloos uitdagen). In de afsnede: MDCLXXXV (1685).

N.B. Smeltzing heeft hier een oudere kz. gecombineerd met een vz. uit 1688.

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 238-240, fig. 116 (vz.); Oudaen (Ned.), p. 349-350, fig. 116 (vz.); Chevalier, p. 79-80 (vz.); Van Loon III, p. 405 (vz.), p. 324,1 (kz.); Hawkins I, p. 656-657,16, Pl. 70,3 (vz.) en p. 607,10, Pl. 63,9 (kz.); Inv. KPK 1909-27 (1688).

De beer wordt door Oudaen (Fr. en Ned.) als de katholieke godsdienst geïnterpreteerd, door Hawkins als James II. Oudaen voegt hier aan toe, dat de gestalte van zo een woest dier als een beer terecht gekozen is, gezien de "verfoeijelijke wreedheden" die de roomskatholieke godsdienst de andere godsdiensten aandoet.
Oudaen (Fr. en Ned.) en Hawkins menen beiden dat met de bijenkorven de drie koninkrijken Engeland, Ierland en Schotland bedoeld worden, waar, volgens Oudaen, de privileges door de geestelijkheid onderdrukt werden. De bijen stellen volgens Oudaen (Fr. en Ned.) de protestanten in deze gebieden voor. Hawkins gelooft met de steken van de bijen het besluit dat het Lagerhuis op 28 jan./7 febr. 1689 nam bedoeld wordt. Hierbij werden katholieken uit overheidsambten buitengesloten, en werd de troon vacant verklaard.[24]
Chevalier geeft geen verklaring van de voorstelling. Van Loon vermeldt als detail, dat de honig waar de beer belust op is, Engelse honig is. Hij zegt echter in zijn historische uitleg dat de penning gemaakt is n.a.v. de wering door het Lagerhuis van katholieke vorsten en ambtenaren.
Een verklaring van de kz. vinden we alleen bij Hawkins, die deze afbeelding echter, evenals Van Loon (III, p. 324,1), als de kz. van een andere, in 1685 gemaakte penning afbeeldt en beschrijft (Cat. KPK 1363). Volgens Van Loon is deze gemaakt n.a.v. de kroning van James II, volgens Hawkins n.a.v. de opening van het Schotse parlement. Hawkins: het omschrift vormt het Schotse motto en komt overeen met de geest van de brief, die James II aan het Schotse parlement stuurde, dat op de dag van zijn kroning, 23 april/3 mei 1685 geopend werd.
N.B. De interpretatie van Van Loon en Hawkins, dat de penning specifiek slaat op het uitsluiten van Katholieke vorsten van de Engelse troon en van Katholieken uit de openbare ambten, is een uitleg die m.i. niet uit de penning afgeleid kan worden.

Zilver, 50 mm, door Jan Smeltzing.

24. Hawkins vergist zich hier in de data. Inderdaad werd de troon op 28 jan./7 febr. vacant verklaard, maar het besluit tot handhaving van de Test Acts vormde een van de dertien punten van de "Declaration of Rights", die op 3/13 febr. aan Willem en Mary werd voorgelegd.

22. 1689; Anti-katholieke maatregelen in Engeland.

Vz. Identiek aan de vz. van de hierboven beschreven penning onder nr. 21. Deze vz. is in 1689 weer gebruikt, samen met een andere kz.:

Kz. Een beer met een rozenkrans, waaraan een kruis hangt, om de nek, en met een jezuïetenmuts op, staat op zijn achterpoten. Hij wordt geleid door een arm die uit wolken steekt, d.m.v. een touw aan een ketting, die vastgemaakt is met een ring door zijn neus. Een andere arm houdt een stok omhoog. In het landschap op de achtergrond staat een rond gebouw. Boven de beer is nog een wolk te zien. Omschrift: FORTEM VIS FORTIOR URGET (Een sterke macht wordt door een sterkere voortgedreven). In de afsnede: BRITANNIA A DUPLICI ARBITRAR(ia) : PAPALIQ(ue) : OPPRESSIONE LIBERATA. 1689. (Brittannië bevrijd van de dubbele onderdrukking van willekeur en het pausschap). Het jaartal dat hierop volgt is verschillend weergegeven. Oudaen (Fr. en Ned.): 1689.S(tilo).N(ovo); Chevalier, Van Loon en Hawkins: 1689.

Lit.: Oudaen (Fr.), p. 238-240, fig. 116; Oudaen (Ned.), p. 349-350, fig. 116; Chevalier, p. 79-80; Van Loon III, p. 405; Dirks II, 2013; Hawkins I, p. 656-657, 16, Pl. 70,3; Cat. KPK 1444.

Met Oudaen (Fr. en Ned.) meent nu ook Hawkins, die de beer op de vz. nog als James II interpreteerde, dat de beer op de kz. het pausdom voorstelt.
Volgens Oudaen (Fr. en Ned.), Chevalier en Van Loon wordt de beer door de beide armen gedwongen te dansen. De armen stellen volgens Oudaen (Fr. en Ned.) de beide huizen van het Engelse parlement voor; volgens Hawkins "de hand van de hemel", die de beer niet laat dansen, maar hem terugdrijft naar de Sorbonne, d.w.z. het gebouw op de achtergrond. Geen van de andere bronnen noemt dit gebouw, dat het bolwerk van katholicisme vormde.

Van Loon en Chevalier geven geen verklaring van de voorstelling. Chevalier vermeldt alleen dat de jezuïetenmuts "de vervolgers onder deze geestelijken (d.w.z. de Jezuïeten) van de Roomse Partij" aanduidt.

Zilver, 50 mm, door Jan Smeltzing.

23. 1689; De rooms-katholieke kapellen in Londen geplunderd en in brand gestoken.

Vz. Een standbeeld van een man in Romeinse kledij, een lauwerkrans op het hoofd. Op zijn linkerarm draagt hij een kerk, in zijn rechterhand houdt hij een zwaard, dat met de punt rust op het voetstuk, waarop staat: AERE.PERENNIVS. (Duurzamer dan brons.) Links op de treden die naar het voetstuk leiden, zit een gevleugelde gestalte met een zeis; deze schrijft op een schild. Rechts een vrouw, die op een stenen tafel grift. Boven het standbeeld stralen die uit wolken komen. Omschrift: CAELO.DELABITUR.ALTO. (Hij daalt uit de hoge hemel neer.)

Kz. Op een veld, door hekwerk afgebakend, werpen mensen voorwerpen op een hoog oplaaiend vuur. Op de achtergrond huizen, waarvan de meest linkse tekenen van verwoesting vertonen. Omschrift: .NEC.LEX.EST.IUSTIOR.ULLA. (En geen wet is rechtvaardiger).

Lit.: Chevalier, p. 119-120; Van Loon III, p. 395; Dirks II, 1995**; Hawkins II, p. 661,22, vgl. Pl. 70,8 (tekst), p. 658-659, 18, Pl. 70,5 (kz.) en p. 660-661,21, Pl. 70,8 (kz.); Cat. KPK. 1446; Cat. stempels 's Rijks Munt 1917, nr. 26.

Zowel Chevalier als Van Loon en Hawkins menen dat de man in Romeinse kledij Willem III is. Alleen Chevalier en Hawkins leggen de kerk en het zwaard uit; Chevalier: Willem III wil niets anders dan de kerk in Engeland haar vroegere rust terug geven. Hawkins: de kerk symboliseert dat Willem III als hersteller van de Church of England erkend wordt, (de positie van) het zwaard, dat er vrede in het land heerst. De stralen geven volgens Hawkins aan, dat Willem III een instrument van de hemel is.

Het opschrift "AERE PERENNIVS" wordt verschillend geïnterpreteerd. Chevalier: hiermee wordt de kerk bedoeld, die eeuwig zal voortbestaan. Van Loon: er wordt gedoeld op de lofprijzingen, die Willem III verdiend heeft, door de Engelse kerk te hulp te komen.

Van Loon, Hawkins en Chevalier interpreteren de tegen het voetstuk gezeten gestalten als de Tijd (met zeis) en de Geschiedenis. Volgens Hawkins tekenen zij de loopbaan van Willem III op. Volgens Chevalier houdt de Tijd naast zijn zeis een schild vast, en betekent dit dat Willem III dit "werk van vrede en herstel van de vluchtelingen" mettertijd zal volbrengen. De daden van Willem III die van nature hierop gericht zijn, aldus Chevalier, worden door de Geschiedenis genoteerd. Chevalier noemt de gebouwen op de kz.: de kapel van de Jezuïeten verwoest en het "Château de Withal". Van Loon vermeldt alleen "een gesloopte roomse kapel". Hawkins: de Portugese kapel in Dukestreet (verwoest).
Volgens Chevalier gooit men hout en ornamenten van de Kapel van de Jezuïeten in het vuur. Volgens Van Loon werpt men er kerksieraden en boeken op; volgens Hawkins, die het tafereel plaatst op Lincoln's Inn Fields, emblemen van het pausdom.

Zilver, 52,5 mm, door George Bower. De kz. en de vz. komen nl. beide gecombineerd met een zelfde stempel voor, die n.a.v. de kroning gemaakt is en die met G(eorge) B(ower). F(ecit) gesigneerd is (Inv. KPK 2657 (1689) en Cat. KPK 1445). Hierop staan de bustes van Willem III en Mary afgebeeld. De stempels van deze penning bevinden zich in de verzameling van 's Rijks Munt (Cat. nr. 26).

Volgens Hawkins komt deze penning voor met een kantschrift dat luidt: .DUM.MICAT.HOC.GEMINUM.SYDUS.FUGIT.ATRA.TYRANNIS. (Terwijl dit dubbele sterrenbeeld schijnt, vlucht de zwarte tyrannie.) Met "dit dubbele sterrenbeeld" worden Willem III en Mary bedoeld, aldus Hawkins. Het exemplaar in het KPK heeft dit kantschrift niet.

24. 1688/89; Vlucht van James II en aanbieding van het bewind aan Willem III door het Hogerhuis.

Vz. Identiek aan de vz. van de hierboven beschreven penning onder nr. 19 (buste van James II, naar links geplaatst, Cat. KPK 1439).

Kz. Naast een grote, naar links doorgebroken eikenboom staat een jonge oranjeappelboom. Op de achtergrond zee, met aan de horizon achter de eik schepen. Achter de oranjeappelboom een – nóg of ál – half in zee verzonken zon. Rechts een kustlijn. Tussen de bomen een wolk. Omschrift: PRO GLANDIBVS AVREA POMA (Voor eikels oranjeappelen.) In de afsnede: POST FUGAM REGIS, DELATA REGNI ADMINISTRATIO PRINCIPI AURIA(co):3 IAN(uarii):1689. S(tilo). N(ovo). (Na de vlucht van de koning is het bestuur van het koninkrijk aan de prins van Oranje aangeboden, 3 januari 1689, Nieuwe Stijl.)
Chevalier geeft de data in de tekst met Romeinse cijfers weer. Hawkins interpreteert de letters S.N. abusievelijk als S(meltzing) van N(ijmegen).

Lit.: Chevalier, p. 86-87 (afb. p. 87); Van Loon III, p. 403,2; Dirks II, 2010; Hawkins I, p. 651-652,6, Pl. 69,5, voor de interpretatie: p. 651,5; Cat. KPK 1440.

Voor de interpretatie van het haarzakje van James II (vz.), zie onder nr. 19. De verklaring van de voorstelling op de kz. is verschillend. Chevalier: de opkomende zon doet het groen op de aarde opnieuw uitlopen, en laat de aarde in zijn oude, gewone staat terugkeren: Willem III zorgt voor het wegnemen van het juk waaronder Engeland zuchtte. Van Loon: de eik stelt de gevluchte James II voor. Hawkins: de eik is de Britse eik die de troonsafstand van James II symboliseert. De oranjeappelboom, Willem II, komt voor hem in de plaats.

Zilver, 49 mm, door Hawkins abusievelijk op grond van de letters S.N. aan Jan Smeltzing toegeschreven.

25. 1688/89; Aanbieding van het bewind aan Willem III.
De beschrijving van deze penning is gebaseerd op de tekst en illustraties van de bronnen, aangezien hiervan geen exemplaar op het KPK aanwezig is.

Vz. Buste van Willem III, naar rechts geplaatst; in harnas, met een lauwerkrans op het hoofd en een mantel over de borst. Omschrift: WILHELMVS. III.D(ei).G(ratia).PRINC(eps).AVR(aniae – Van Loon/ARAUSIENSIS – Chevalier).RELIG(ionis).LIBERTATISQUE.REST(itutor)(Willem III, bij de gratie Gods prins van Oranje, hersteller van religie en vrijheid.)

Kz. Op de voorgrond een grote, naar rechts doorgebroken eikenboom. Hierachter, op een heuveltje, staat een jonge oranjeappelboom. Omschrift: PRO GLANDIBVS AVREA POMA (Voor eikels, oranjeappelen.) In de afsnede: IN LOCVM REGIS PRINCEPS AVRIAC(us). ADMINISTRATOR REGNI SVBSTITVTVS AN(no).MDCLXXXIX.III.IAN(uarii). (In plaats van de koning is de prins van Oranje als bestuurder van het koninkrijk aangesteld, 3 januari 1689.)
In de tekst bij de illustraties van Hawkins staat abusievelijk SVBSTITVIT i.p.v. SVBSTITVTVS vermeld.

Lit.: Chevalier, p. 85-86; Van Loon III, p. 403,1; Dirks II, 2012; Hawkins I, p. 651,5, tekst bij Pl. 69,5.

Chevalier geeft geen uitleg van de afbeelding op de kz. De interpretatie van Van Loon van de eik, en van Hawkins van de eik en de oranjeappelboom, is gelijk aan die bij de hierboven beschreven penning onder nr. 24.

Lood, 52,5 mm, door Jan Roettiers.

26. 1688/1689; Willem III herstelt de vrijheid in Engeland.

Vz. Buste van Willem III, naar rechts geplaatst; in harnas met banden op de schouder en mantel over de borst. Een pantserriem hangt onder de mantel uit; Een lauwerkrans op het hoofd. Onder het armstuk staat:
ANT(on).MEIBVS.F(ecit). Omschrift: GVLIELMVS.III.D(ei). G(ratia). MAG (nae).BRIT(anniae).FRAN(ciae).ET.HIB(erniae).REX. (Willem III, bij de gratie Gods koning van Groot Brittannië, Frankrijk en Ierland.) Op de afbeelding bij Van Loon ontbreken de woorden: ANT.MEIBVS.F.

Kz. Een man in Romeinse kledij, een lauwerkrans op het hoofd en een speer in de linkerhand, houdt met de rechterhand een vrijheidshoed vast, samen met drie vrouwen die rechts van hem geknield liggen. De vrouwen, in antieke kledij

en met een diadeem in het haar, houden eveneens het wapenschild van Groot Brittannië vast. Op de grond liggen gebroken jukken. Hoog, links op de achtergrond wolken en stralen uit de hemel. Omschrift: VENI.VICI.LIBERTATEM.REDDIDI. (Ik kwam, ik overwon, ik herstelde de vrijheid.) In de afsnede: A(nton).MEIBVS.F(ecit). Hieronder: 1688

Lit.: Van Loon III, p. 482,1 (vz.); Hawkins I, p. 657-658,17, Pl.70, 4 en p.687,72, Pl. 74,9 (vz.); Inv. KPK 1932-10 (1688).

Hawkins, die als enige bron de kz. afbeeldt en beschrijft, verklaart de voorstelling hierop aldus: de man die de vrijheidshoed aanbiedt is Willem III (tekst). De vrouwen stellen Engeland, Schotland en Ierland voor en symboliseren het Convention Parliament (tekst en illustraties). De penning gedenkt het aanbieden van de kroon aan Willem III door dit lichaam (tekst en illustraties).

Zilver, 61 mm, door Anton Meybusch.

Dezelfde vz. is – waarschijnlijk later – gebruikt voor een andere penning, die een kz. heeft, waarop de buste van Mary als koningin van Engeland staat afgebeeld (Inv. KPK 1912-17 (1689)).

Lit.: Van Loon III, p. 428,1; Dirks II, 2057; Hawkins I, p. 687,72, Pl. 74,9; Inv. KPK 1912-17 (1689)).

Zilver, 61 mm, door Anton Meybusch.

N.B. Anton Meybusch werkte voor Lodewijk XIV in Parijs, van 1684 tot na maart 1687. Wanneer hij uit Parijs vertrokken is, staat niet vast. In ieder geval was hij in 1689 weer in Stockholm. Het is mogelijk dat hij op de terugreis van Parijs naar Zweden Engeland aangedaan heeft, en in dit land de twee bovenbeschreven penningen heeft gemaakt. Maar het is niet uit te sluiten dat hij ze elders vervaardigde, misschien zelfs op een later tijdstip dan in het jaar 1688. (Vgl. Galster, p. 105.)

Literatuur.

Bizot, Mr Histoire Metallique de la Republique de Hollande. Amsterdam, 1688 ², 2 dln.

Chevalier, N. Histoire de Guillaume III, roy d'Angleterre . . . par Medailles, Inscriptions, Arcs de Triomphe, et autres monumens Publics. Amsterdam, 1692.

Citroen, K. A. Amsterdamse zilversmeden en hun merken. Amsterdam, 1975.

Craig, J. The Mint, A History of the London Mint from A.D. 287 to 1948. Cambridge, 1953.

Dirks, J. Penningkundig Repertorium. Mededelingen ter aanvulling van de Penninggeschiedenis der Nederlanden. Dl. II (Navorscher XXIX-XXXII.1879-1882).

Even, E. van. "Gerard van Loon" in: Dietsche Warande (1870), p. 197-243.

Frederiks, J. W. Vervalschingen (machinemanuscript in bibliotheek KPK).

Frederiks, J. W. De Meesters der Plaquette-Penningen. Amsterdam, 1943.

Galster, G. Danske og Norske Medailler og Jetons, ca. 1533 – ca. 1788. Kopenhagen, 1936.

Gelder, H. E. van. "Koning-stadhouder Willem III in de Penningkunst" in: De Geuzenpenning, 9 (1959), p. 41-48, en Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 67 (1980), p. 241-248.

Hawkins, E. Medallic Illustrations of the History of Great Britain and Ireland to the Death of George II, ed. Aug. W. Franks en Herbert A. Grueber. Dl. I en II, Londen, 1885; Plates, Londen 1904-1911.

Jones, J. R. The Revolution of 1688 in England. Londen, 1972.

Loon, G. van. Beschryving der Nederlandsche Historipenningen Dl. III. 's-Gravenhage, 1728.

Loon, G. van. Hedendaagsche Penningkunde, etc. 's-Gravenhage, 1734 (dit is een bewerking van het in 1717 te Amsterdam uitgekomen werk "Inleiding tot de Heedendaagsche Penningkunde, etc.")

Meer, G. van der. "Vicissitudes of a Maiden" in: Festoen. Groningen, 1976, p,. 409-418.

Meer, G. van der. De algemene familiepenningen van de Holtzhey's in: Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 58-59 (1971-1972), p. 101-143.

Melles, J. Joachim Oudaen, heraut der verdraagzaamheid. Utrecht, 1958.

Menadier, J. Schaumünzen des Hauses Hohenzollern. Berlijn, 1901.

[Oudaen, J. F.] Supplement à l'Histoire Metallique de la Republique de Hollande. Dl. III. Amsterdam, 1690.

[Oudaen, J. F.] Medalische Historie der Republyk van Holland. Amsterdam, 1690,

Pinchart, A. Recherches sur la vie et les travaux des graveurs de médailles, de sceaux et de monnaies des Pays-Bas, in: Revue de la numismatique belge 1850-1858.

Raa, F. J. G. ten. Het Staatsche Leger, 1568-1795. Dl. III. 's-Gravenhage, 1940.

Snoep, D. P. " 'Virtus post Nummos'. Nicolaas Chevalier's Chambre de Raretez en zijn bezoekers." In: Album Amicorum J. G. van Gelder. 's-Gravenhage, 1973, p. 277-284.

Vries, J. de en Jonge, J. C. de. Nederlandsche Gedenkpenningen verklaard (. . .). 's Gravenhage/Amsterdam, 1829.

Summary

William III, July 1688-February 1689: a comparison of numismatic literature

It is not always realized that allegorical figures, their attributes and other symbolic elements on medals were interpreted in different ways by different authors, even at the time when the medals were issued, or just afterwards. The present study makes clear that even contemporary authors had to make a guess at the meaning of the designs. The author has proved this point by a close study of a group of medals commemorating historical events which took place within a limited period, namely between July 1688, when stadholder William III and his wife were invited to come to England, until the offering of the crown to them in February 1689.

The authors whose work is compared here are Joachim Oudaen, Nicolas Chevalier, Gerard van Loon and Edward Hawkins (ed. by Franks and Grueber). Oudaen is the author of the supplement to Bizot, in French, and of the Dutch translation of Bizot's book, into which the supplement had been incorporated, both published in Amsterdam in 1690. In the Dutch version his interpretations often deviate somewhat from the earlier ones in his French supplement. Both these works have up till now nearly always been cited as "Bizot", because the title page does not make clear that Oudaen was the author. Chevalier's book was published in 1692, the relevant volume of Van Loon in 1728. In the 19th-century work of Hawkins the interpretations are partly based on those in the earlier publications, but in many cases they show significant differences.

The tone in which these works were written is also different. Oudaen clearly expresses his antipathy against James II and Louis XIV. Chevalier's book is a rather exaggerated eulogy on his hero, William III. Van Loon is more neutral, though, as he was a Roman Catholic, one might have expected sympathy for James II and Louis XIV. Hawkins is impartial as well, but of course he was not emotionally involved in the events.

However, the diversity of the interpretations is not the result of these differences of approach. They are mainly caused by the fact that many of the designs lend themselves to explanations which are equally possible, and that contemporary authors did not know what the intentions were of the artists who made the medals, any more than later ones. On the other hand, there are a number of mistakes in interpretation, because the legends or the contents of the designs were misunderstood. Surprisingly many faults in the rendering of the legends and in the engravings have been brought to light by this study.

The conclusion must be that it is advisable not to rely too much on the interpretations of any one author, but to consult all the literature and the medals themselves.